

Egry Gábor – Izsák Anikó Borbála

A VÁROSI HITELEK ÉS AZ IMPÉRIUMVÁLTÁS

Bánsági és szatmári példák*

A dualizmus kori Magyarországon a városi önkormányzat és a városi pénzügyek kapcsán különösen bizonytalan volt, hogy hol húzódik az állam, a magánszféra, a központi és a helyi igazgatás határa? A települések egyszerre láttak el állami és önkormányzati feladatokat, s az előbbiek köre fokozatosan bővült, ami elsősorban az állami ellenőrzés és nem a finanszírozás kiterjesztésével járt együtt. A bővülő feladatok és a fejlődés keltette igények kielégítése során a városok egyre inkább eladósodtak. A nagyobb beruházások finanszírozását szolgáló községi kölcsönök és egyéb bankhitelek felvételéhez viszont a törvényhatóság, illetve a kormányzat engedélye kellett, ami ismételten felvetette az állami befolyás kérdését. A hitelek egy részét nem állami intézmények létrehozására, fejlesztésére és támogatására fordították (magyar tannyelvű egyházi gimnáziumok, kulturális központok stb.), amelyek azonban tágabb értelemben véve mégis az államot, annak nemzetiesítő célkitűzéseit (is) szolgálták. A városok tehát a nemzetállamiság szempontjából kulcsszerepet játszottak a normatív állam funkcionálissá tételében, mivel a nemzetiesítés feladatait vették át.

Az állami hatáskörök kontúrjai még inkább összezavarodtak ott, ahol az első világháborút főhatalomváltás követte, és a hitelek rendezésében az új nemzetiesítő állam is szerephez jutott. Ezzel az új hatalmi központ lehetőséget kaphatott arra, hogy a korábbi magyar állami célokat szolgáló intézményekre befolyást gyakoroljon, miközben a kérdés bilaterális, államközi rendezésével még inkább bizonytalanná tette a központi állam, önkormányzat és település, valamint a magánszféra határait. Tanulmányunkban városi forrásokat és banki iratokat¹ elemezve, tipikus eseteket áttekintve arra keressük a választ, hogy a hitelek ügyének nemzetközivé válása révén miként élt tovább a magyar állam öröksége, és hogyan alakította ez a nemzetállam és a magánszféra határait Nagy-Romániában?

* A tanulmány a Neopstrans ERC CoG 2017 kutatási project (szerződés szám: 772964) keretében készült.

¹ Tanulmányunkban a stilisztikai könnyebbég kedvéért a statisztikákban közösen kezelt hitelnyújtással foglalkozó intézetek összességét változó szinonimákkal jelöljük. Tisztában vagyunk vele, hogy a bankrendszer szoros értelemben véve nem azonos a hitelintézetekkel, ahogy az utóbbiak sem a pénzügyi vagy pénzügyi szférával.

A kölcsönök felvételének jogi háttere a dualizmus idején

A városok háztartását, és ezen belül a kölcsönök felvételét is azok a törvények szabályozták, amelyek révén az 1870–1880-as évek folyamán az önkormányzatok rendezése és országos szintű egységesítése végbement,² és amelyekben az önkormányzatok erősítése helyett a központosító tendencia érvényesült.³ A „községi szervezet polgári viszonyrendszerének első magyarországi szabályozásáról” az 1859. április 24-én kelt uralkodói pátens intézkedett, amely „nemcsak az első a községi önállóságot biztosító jogszabály volt Magyarországon, hanem főbb vonásaiban alapját képezte a községi háztartás és önkormányzati autonómia dualizmus kori későbbi szabályozásának is”.⁴ A pátens lehetővé tette a kölcsön felvételét olyan költségek fedezésére, amelyeket a község a saját vagyonából nem tudott finanszírozni. A községi önkormányzatiság azonban még nagyon változatos formákat mutatott az 1860-as években, és bizonyos szempontból ellentmondásos szabályozás szerint is működött.⁵ Ennek az állapotnak vetett véget az 1871. évi XVIII. tc., amely a községi önkormányzatokat három típusba sorolta, kis- és nagyközségeket, illetve rendezett tanácsú városokat különböztetve meg.

Jogállásuk változása egyes települések számára presztízsveszteséget jelentett, és erőteljesen küzdöttek ennek visszanyeréséért. Nagybánya 1876-ban törvényhatósági jogát veszítette el. A város 1907-ben az országgyűléshez intézett memorandumban kérte annak visszaállítását, mint ami a város további fejlődésének kulcsa. Nincs átfogó képünk arról, hogy a jogi státus változása hogyan érintette az egyes településeket, csak egyéni példákat ismerünk. Nyírbátor vezetői például következetesen városként kezelték községgé visszaminősített településüket, és a városi színvonal fenntartásához szükséges kölcsönök végül csőd-höz is vezettek.⁶ 1913-ban viszont egy községesítő mozgalom indult, amelyhez Szekszárd mellett alföldi és felvidéki városok is csatlakoztak, előbbieik ugyanis a mezőgazdasági népesség többsége, utóbbiak a kis lélekszám okán nem tudták megteremteni a tisztviselői karnak azt a fizetést, amelyet a rendezett tanácsú

² Az önkormányzatok jogi szabályozásáról részletesen lásd *Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*. Bp. 1992.

³ *Kamplér Béla: Az önkormányzati pénzügyek hazai történetének adójogi megközelítése.* (Acta Universitatis Szegediensis – Acta Juridica et Politica. Tomus LXIII. Fasc. I.) Szeged 2003. 5.

⁴ *Szabó Pál Csaba: Községi igazgatás és önkormányzati autonómia a késő-dualizmus kori Magyarországon.* Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica 2005. 123. sz. 24–25.

⁵ Uo. 26.

⁶ Lásd Nagybánya város emlékirata. *Városok Lapja*, 1907. április 1. 11–12.; *Szabó Géza: Városgazdálkodás a dualizmus kori Nyírbátorban.* In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv XIII. Szerk. Galambos Sándor – Kujbuszné Mecsei Éva. Nyíregyháza 1999. 133–138.

városok számára az 1912. évi LVIII. tc. előírt, ezért ezek a települések a nagyközséggé való visszaminősítésért küzdöttek.⁷

Az 1871. évi XVIII. tc. a községek háztartásának ügyeit is részletesen, külön fejezetben szabályozta, és azokat a törvényhatóság alá rendelte, a kölcsönfelvételt pedig a 26. §-ban ennek jóváhagyásához kötötte. Az 1871-es községi törvényt az 1886. évi XXII. tc. részlegesen felülírta, kitégítva a központi beavatkozás lehetőségét, éppen a községi gazdálkodás hiányosságaira hivatkozva.⁸ A kölcsönfelvétel engedélyeztetésének kötelezettsége azonban nem változott (24. §). A közép fokú közigazgatás korszerűsítéséről először az 1870. évi XLII. tc. rendelkezett, ezt módosította később a törvényhatóságokról szóló 1886. évi XXI. tc.⁹ Nem változott a közgyűlés hatáskörébe tartozó kölcsönfelvétel szabályozása (1870. évi XLII. tc. 43. §, 1884. évi XXI. tc. 47. §), amelyet miniszteri jóváhagyáshoz kötöttek (1870. évi XLII. tc. 3. §, 1886. évi XXI. tc. 5. §). Az utóbbi törvény szerint azonban a költségvetés, a zárszámadás vagy a város ingatlanvagyonra tekintetében a törvényhatósági jogú városokra a hatályos községi törvény vonatkozott (3., 14., 17. §-ok).

Az általunk vizsgált városok közül a korszakban Temesvár törvényhatósági joggal rendelkező szabad királyi város és megyeszékhely, Karánsebes és Nagybánya pedig 1876-tól kezdődően rendezett tanácsú város volt, utóbbi megőrizhette a szabad királyi város címet is. Mindkét települést az 1876. évi XX. tc. fosztotta meg törvényhatósági jogától. Ez a törvény azonban a törvényhatósági jogú városokra vonatkozó szabályozásokat hagyta érvényben a „tevéleges és szenvedőleges” választójog (5. §) mellett a vagyon kezelésének kérdésében is, fenntartva a belügyminiszter felügyeletét és a kölcsönök miniszteri és nem megyei engedélyezését (4. §). A községekről szóló 1886. évi XXII. tc. 165. §-a fenntartotta a költségvetésre és vagyonra vonatkozó rendelkezéseket azzal, hogy a miniszter a felügyeletet a főispán útján gyakorolja. A felettes hatósági jóváhagyást leszámítva tehát az 1870–1880-as évek közigazgatási törvényei a városok kölcsönfelvételét részletesebben nem szabályozták.

Mindez azonban nem okozott gondot, hiszen a tömeges hitelfelvétel csak később kezdődött. Ezt először a hazai pénzügyintézetek által kibocsátott némely kötvények biztosításáról szóló 1897. évi XXXII. tc. szabályozta, korábban „a községi közhitel szabályozása csak miniszteri rendeletek útján történt”.¹⁰ A törvény

⁷ *Csekő Ernő*: Virilisták szerepe és jelentősége Szekszárd r.t. város életében. In: Szekszárd a XX. század első évtizedeiben. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd 2005. 114–115.

⁸ *Szabó P. Cs.*: Községi igazgatás i. m. 27.

⁹ Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. 4. átdolgozott kiadás. Bp. 2002. 348., 350., 353.

¹⁰ A községi kötvények a záloglevél mintáját követték, tehát a záloglevelek kibocsátásáról szóló 1876. évi XXXVI. tc. előzménynek tekinthető. Lásd és az idézet forrása *Lukács Ödön*: A magyar városok hitelügye. (A Magyar Városok Országos Kongresszusának Iratai V.) Bp. 1913. 4.

a községi kötvények körét mentesítette az állami egyenes adók alól, óvadékképesnek nyilvánította, és megengedte, hogy közvagyont fektessenek bele.¹¹ A korokban mindvégig külön szabályozás alá esett a főváros, illetve Fiume, valamint külön kategóriát képeztek a pupillaritással bíró kötvények: Budapest esetében 1904-ben, Pozsony, Zágráb és Fiume esetében 1911-ben rendelkeztek erről.¹²

A városok adósságának statisztikája

Bár jogi értelemben a városok két típusa egyfelől a vármegyékkel, másfelől a kis- és nagyközségekkel került csaknem azonos szabályozás alá, a statisztikai kiadványok nem ezt a felosztást követték. Külön statisztika készült a községek 1908. évi,¹³ a vármegyék 1909. évi,¹⁴ illetve a városok 1910. évi háztartásáról.¹⁵ A városi funkciók gyarapodása, a pénzügyi terhek növekedése, az átfogó jogi szabályozás iránti igény jelentkezése közös érdekvédelmi mozgalomra indította a városok vezetőit.¹⁶ 1912-ben ezzel a szervezkedéssel összefüggésben, és főként német minták nyomán,¹⁷ a *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve* sorozatot is szerkesztő Thirring Gusztáv elindította *A magyar városok statisztikai évkönyvének* sorozatát,¹⁸ amely azonban a háború kitörése miatt az első kötet után megszakadt és csak 1934-ben indult újra.¹⁹

Az 1910-es városi statisztika részletes bevezetője összesített táblákat közöl, amelyek értelmezésére különféle szempontokat is kínál. Ezek a törvényhatósági jogú városok Budapestet és Fiumét is magukba foglalják. A városi adósságok adatait azonban a városi adminisztráció hiányosságai miatt, különösen a hátralékokba került adósságokat illetően, a bevezető nem tartja megbízhatónak.²⁰

¹¹ Magyarország városainak háztartása az 1910. évre. (Magyar statisztikai közlemények új sorozat 58.) Bp. 1916. 11*. A kötet szöveges részében az oldalszámok csillagozottak.

¹² Pupillaritás: „azokban gyámpénztári készleteket is lehet gyümölcsöztetni”. Uo. 11*. Vonatkozó törvények: 1904. évi XXXIV. tc., 1911. évi XVII. tc. A kérdéssel továbbá lásd *Márffy Ede*: A magyar városok háztartásának joga. Bp. 1914.

¹³ Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. (Magyar statisztikai közlemények újsorozat 39.) Bp. 1913.

¹⁴ Magyarország vármegyéinek háztartása és gyámpénztárai az 1909. évben. (Magyar statisztikai közlemények újsorozat 40.) Bp. 1914.

¹⁵ Magyarország városainak i. m.

¹⁶ Erről bővebben lásd *Breinich Gábor*: A magyar városok szövetkezése a dualizmus korában. In: Tanulmányok Budapest múltjából XXV. Bp. 1996. 85–114.

¹⁷ *Laky Dezső*: A statisztika a városok szolgálatában. Városi Szemle: közlemények a városi közigazgatás és statisztika köréből 6. (1913) 418. A tanulmány a kötet előzményeit is bemutatja, valamint részletes kritikát is ad róla.

¹⁸ A magyar városok statisztikai évkönyve. Szerk. Thirring Gusztáv. Bp. 1912.

¹⁹ *Lencsés Ákos*: Thirring Gusztáv és az 1906. évi budapesti népszámlálás. Területi Statisztika 15. (2012) 1. sz. 88.

²⁰ Magyarország városainak i. m. 181*.

Hasonló módszertani problémák az 1912-es statisztikai évkönyvvel kapcsolatban is felmerültek, ismét csak az adatszolgáltatás minőségével kapcsolatban. Laky Dezső szerint gondot okozott egyfelől a tisztviselők túlterheltsége, másfelől pedig az, hogy a városi adatgyűjtés – mivel korábban csak saját célra történt – nem volt teljesen egységes, és nem is gyűjtöttek minden olyan adatot, amelyet a statisztikai évkönyv megkövetelt volna.²¹

1. táblázat A városok adósságainak változása 1881 és 1910 között (1000 korona [K])

Év	Törvényhatósági jogú városok	Rendezett tanácsú városok	Összesen
1881	65 976,7	14 737,2	80 713,9
1910	510 873,7	171 342,3	682 216,0
Változás (%)	674,3	1 062,7	745,2

Forrás: Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. (Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat 58.) Bp. 1916. 181*.

Az átlagosan nyolc és félszeres, törvényhatósági jogú városok esetében csaknem nyolcszoros, rendezett tanácsú városok esetében több mint tizenegyszeres emelkedést a statisztikus a hitelek elérhetősége mellett a fejlesztési igények hirtelen növekedésével magyarázza. A városi feladatok bővülése, a bürokrácia kiterjedése általános európai tendencia volt,²² ezen túl Magyarországon a millenniummal összefüggésben gyorsult fel, de nem állt meg a századfordulón.²³ Éppen 1910-ben jutott hitelhez sok olyan város, amely korábban nem tudott lépést tartani a városiasodás felgyorsult ütemével, és ekkor fogtak hozzá a nagyobb beruházásokhoz, köztük a közművesítéshez is. Ezt a városok szervezkedésével magyarázza a szerző, 1908-ban ugyanis ennek keretében a városok hitelügyének rendezésével is foglalkoztak.²⁴

Városokra lebontva már sokkal kevésbé részletes a kép, a kiadvány egyrészt csak az 1900. és 1910. évi adatokat közli az egyes városok összesített vagyónáról és tartozásáról, másrészt nem is szerepel minden város a munkában, így például Karánsebes sem.²⁵

²¹ Laky D.: A statisztika i. m. 419.

²² Pál Judit: Városfejlődés a Székelyföldön, 1750–1914. Csíkszereda 2003. 560–562.

²³ Magyarország városainak i. m. 181*.

²⁴ Uo. 95*. Az 1908-as évet a bevezető szerzője említi. A Magyar Városok Országos Kongresszusa, amely a városok hitelügyével is foglalkozott, először 1909-ben ült össze, de az előkészítő munkálatok már 1908 őszén megkezdődtek, talán erre utalhatott. Lásd Breinich G.: A magyar városok i. m. 101.

²⁵ A 111 rendezett tanácsú város közül csak 66 szerepel benne, míg a Budapesttel és Fiumével együtt 27 törvényhatósági jogú város közül csak kettő hiányzik: Pozsony, illetve Selmec- és Belabánya.

2. táblázat A vagyon és az adósság változása három városban 1900 és 1910 között
(koronában)

		Temesvár	Nagybánya	Marosvásárhely	
1900	Polgári lakosság (fő)	49 624	11 169	17 284	
	Vagyon	összesen	9 451 000,00	4 929 800,00	6 394 300,00
		egy főre	190,45	441,38	369,95
	Adósság	összesen	4 298 600,00	877 800,00	1 761 200,00
		egy főre	86,62	78,59	101,89
1910	Polgári lakosság (fő)	68 471	12 855	23 728	
	Vagyon	összesen	42 415 000,00	14 267 800,00	20 459 000,00
		egy főre	619,46	1 109,90	862,23
	Adósság	összesen	25 104 100,00	9 664 700,00	13 982 000,00
		egy főre	366,64	751,82	589,26
Egy egységnyi új adósságra eső vagyonnövekmény 1900–1910		1,58	1,06	1,15	

Forrás: Magyarország városainak i. m. Polgári lakosság: 2–3.; Vagyon és adósság változása: 400.

Temesvár vagyona 348,7%-kal növekedett, míg tartozásai 484,1%-os emelkedést produkáltak. Ugyanekkor a törvényhatósági jogú városok közül ebben csak Fiume előzte meg Temesvárt, 447,4%-os emelkedéssel, és csak Marosvásárhely (219,9%) és Arad (214,6%) vagyona nőtt háromszorosánál nagyobbra. Fiume az adósságának 732,6%-os növekedésével szintén listavezető volt, Temesvár viszont itt a harmadik helyre került, Marosvásárhely mögé. Nagybánya vagyona 189,4%-kal, adósságai 1001%-kal nőttek. Vagyonának növekedése nem volt kiemelkedő a rendezett tanácsú városok sorában, Karcag (292,3%) és Szászsebes (275,7%) csaknem négyszeres növekedést produkált, a háromszoros növekedést Hajdúböszörmény (258,6%) és Léva (231%) is meghaladta. 100–200% közötti vagyongyarapodást összesen 10 város mutatott a kimutatásban szereplő 66 rendezett tanácsú város közül. Nagybánya adósságának növekedése figyelemre méltó, mivel ennél nagyobbat csak Hajdúböszörmény (3596,4%) esetében láthatunk, és a közelébe is csak Karcag (985,1%) és a Nagybánya melletti Felsőbánya (878,2%) ért.

A kötet bevezetője is kiemeli Marosvásárhely adósságainak 1881 és 1910 közötti százötvenszeres növekedését. Közben a város népessége csaknem megduplázódott (1880-ban 12 883, 1910-ben 23 728 polgári lakosa volt). Már említettük Marosvásárhely előkelő helyét az 1900 és 1910 közötti változások adatsoraiban is. Adósságai ebben az időszakban 694%-kal emelkedtek. Ha az értékeket a polgári lakosság számára vetítjük, 1900-ban a vagyonból egy főre 369,95 korona, az adósságból pedig 101,89 korona esett, 1910-re az előbbi érték 862,23 koronára, utóbbi pedig 589,26 koronára nőtt. Bár jogállásában Temesvárral volt azonos rangon, és az 1876-os megyerendezés óta vármegyeszékhely is volt, lakosságának száma Nagybányához állt közelebb, miközben a vizsgált időszakban annál

jóval dinamikusabb fejlődésen ment keresztül. Azon túl, hogy Székelyföld pénzügyintézeti központja lett,²⁶ Beluszky Pál és Győri Róbert elemzése szerint a magyarországi városállomány 39 településből álló „elit csoportjába” tartozott, mint egyike „a legfejlettebb, kiegyenlített igazgatási-gazdasági szerepkört betöltő” megyeszékhelyeknek.²⁷ Utóbbi kategóriába tartozott Szatmárnémeti is, amelynek adóssága, Nagyváradéhoz és Pancsováéhoz hasonlóan 1881 és 1910 között harminc-negyvenszeresére növekedett. Nagyvárad viszont funkcionálisan Araddal és Temesvárral tartozott egy csoportba az úgynevezett vásárvonalon, Alföld és Erdély határán, fontos ipari és pénzügyi regionális központokká, Gál Zoltán kifejezésével „Budapest ellenpólus-városaivá” válva.²⁸

Mind ezt a rendezett tanácsú városok adósságának, ezen belül Nagybánya hiteleinek alakulásával összevetve a legfontosabb tanulság a népesség növekedése kínálta pénzügyi mozgástér. Erre a kötet bevezetője is utal, amikor az egy főre eső adósságot is kiemeli.²⁹ Amint az a 2. táblázatból is látható, Temesvár nagymérvű eladósodását a népességnövekedés tompította és tette részben lehetővé. Hiszen amíg a város által 1900 és 1910 közt felvett csaknem 21 millió korona hitel az 1900-as polgári lakossággal számolva egy főre vetítve csak 423 koronát jelentett, addig Nagybánya ugyanekkor felvett 8,8 millió korona adóssága az 1900-as polgári lakosságra vetítve már 784 koronát tett ki, pedig ez az összeg Temesvár adósságnövekményének csak 42%-át jelentette. Hasonló példát a rendezett tanácsú városok közt is találunk. Hajdúböszörmény adósságainak háromezer-hatszázszoros növekedése kiemelkedik 1881 és 1910 között. A város polgári lakossága ez idő alatt majdnem másfélszeresére nőtt (19 035-ről 28 131-re). 1900 és 1910 között adósságainak harminchétszeres növekedése is kirívó volt ugyan, de a polgári lakosság számára vetítve az egy főre eső 134,81 korona adósság 1910-ben a rendezett tanácsú városok átlagát tekintve nem volt túlzottan magas, ellentétben például Nagybánya egy főre eső 751,82 korona adósságával.

Amennyiben összevetjük a városoknak a 3. táblázatban látható adósság szerinti megoszlását az általunk vizsgált városoknak a 2. táblázatban szereplő 1910-es adósságával, akkor azt is láthatjuk, hogy mind Temesvár a maga 25 millió korona fölötti, mind Nagybánya a csaknem 10 milliós tartozásával a jogállásuk szerinti kategórián belül az élbolyban szerepelt.

²⁶ *Gál Zoltán*: A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben. In: Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) Szerk. Németh Zsófia – Sasfi Csaba. Debrecen 1997. 55.

²⁷ *Beluszky Pál – Győri Róbert*: „A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés.” Magyarország városhálózata a 20. századelején. Korall 2003. 11–12. sz. 235.

²⁸ *Gál Z.*: A magyarországi i. m. 55.

²⁹ A törvényhatósági jogú városok lakosaira 1881-ben fejenként 57 K, 1910-ben 239,7 K adósság esett, míg a rendezett tanácsú városokban ez az összeg 1881-ben 14,3 K, 1910-ben pedig 115,6 K volt. Lásd Magyarország városainak i. m. 182*.

3. táblázat A városok megoszlása jogállás és az adósság nagyságrendje szerint (1000 koronában)

Az adósság nagysága	Törvény- hatósági jogú városok	Rendezett tanácsú városok	Össz.	Törvény- hatósági jogú városok	Rendezett tanácsú városok	Össz.
	Városok száma			Városok %-ban		
< 10	0	2	2	0,0	1,8	1,5
10–20	0	4	4	0,0	3,6	2,9
25–50	0	1	1	0,0	0,9	0,7
50–100	0	5	5	0,0	4,5	3,6
100–250	0	16	16	0,0	14,4	11,6
250–500	0	11	11	0,0	10,0	8,0
500–1000	0	20	20	0,0	18,0	14,5
1000–2500	3	31	34	11,1	27,9	24,7
2500–5000	7	15	22	25,9	13,5	15,9
5000–10 000	5	5	10	18,5	4,5	7,2
10 000–50 000	11	1	12	40,8	0,9	8,7
50 000<	1	0	1	3,7	0,0	0,7

Forrás: Magyarország városainak i. m. 182*.³⁰

4. táblázat A kölcsönök megoszlása összegben és százalékban a különböző jogállású városok között a kölcsönadó szerint

Kölcsönadó megnevezése		A kölcsönök eredeti tőkeösszege					
		Törvény- hatósági jogú városok	Rendezett tanácsú városok	Össz.	Törvény- hatósági jogú városok	Rendezett tanácsú városok	Össz.
		1000 K			%		
Helyi vagy környékbeli	pénzinté- zetek	16 591,4	11 615,4	28 206,8	3,0	7,0	3,9
Fővárosi		246 655,0	136 144,7	382 799,7	45,3	81,5	53,7
Egyéb hazai		227,0	3 256,2	3 483,2	0,0	2,0	0,5
Külföldi		64 703,1	3 018,2	67 721,3	11,8	1,8	9,5
Városi kölcsönkötvény alakban		166 510,4	0,0	166 510,4	30,5	0,0	23,3
Takarékpénztárak		0,0	629,2	629,2	0,0	0,4	0,1
Városi alapok		13 553,3	5 412,5	18 965,8	2,5	3,2	2,7
Gyámpénztárak		610,0	136,8	746,8	0,1	0,1	0,1
Idegenalapok		2 031,9	508,8	2 540,7	0,4	0,3	0,4
Magánszemélyek		0,0	179,8	179,8	0,0	0,1	0,0
Más jogi személyek		35 021,9	607,1	35 629,0	6,4	3,6	5,8

Forrás: Magyarország városainak i. m. 184*.³¹

³⁰ A forrás egyes pontosságú tizedesre kerekíti a százalékot, és néhány esetben, hogy a 100% pontosan meglegyen, nem a kerekítés szabályainak megfelelően jár el. 1,44-ről 1,1-re, 9,90-ről 10-re, 24,63-ról 24,7-re, 40,74-ről 40,8-ra kerekít.

³¹ A forrás egyes pontosságú tizedesre kerekíti a százalékot, és néhány esetben, hogy a 100% kijöjjön, nem a kerekítés szabályainak megfelelően jár el. 3,96-ről 3,9-re, 45,18-ról 45,3-ra, 11,85-ről 11,8-ra, 23,36-ról 23,3-ra kerekít.

5. táblázat A kölcsönök megoszlása a kölcsönadó szerint Temesváron, illetve azokban a jogállás és népesség szerinti városkategóriákban, ahova a városok tartoznak

Kölcsönadó megnevezése		Temesvár	Törvényhatósági jogú városok 70 000 lakos felett (5 város)	Rendezett tanácsú városok	
				10-20 000 lakos (33 város)	5-10 000 lakos (27 város)
A kölcsön eredeti tőkeösszege koronában					
Helybeli vagy környékbeli	pénzintézetek	887 000	6 106 516	3 158 830	1 841 479
Fővárosi		13 734 587	65 609 642	48 411 147	16 825 582
Egyéb hazai		84 000	84 000	355 000	2 032 500
Külföldi		9 237 674	9 237 674	0	0
Városi kölcsönkötvény alakjában és községi takarékpénztártól		0	20 000 000	629 219	0
Városi alapok		238 476	4 483 817	1 524 693	977 941
Gyámpénztárak, idegen alapok és alapítványok és magánszemélyektől		20 000	1 086 243	222 625	194 391
Más jogi személyek		1 232 400	7 311 975	2 009 660	47 500
Összesen		25 434 137	113 919 867	56 311 174	21 919 393

Forrás: Magyarország városainak i. m. 354.

Az adatok értékelésénél azonban az is lényeges szempont, hogy mekkora volt a város kiinduló adóssága. A nagy növekedést mutató települések esetében ugyanis a kiinduló összeg egészen kicsi volt, míg az olyan törvényhatósági jogú városok, mint Hódmezővásárhely, Baja vagy Szeged, ahol az adósságok a kétszeres növekedést sem érték el a bevezetőben tárgyalt 37 év alatt, már a kezdő időpontra is nagy összegű tartozásokat halmoztak fel.³²

A városok által felvett kölcsönök forrását mutatja a 4. és az 5. táblázat. Előbbit a statisztikai kiadvány szöveges részéből vettük át.

Figyelembe veendő, hogy 1910-ben még csak Budapest és Pozsony rendelkezett önálló kötvény-kibocsátási joggal, így a városi kötvénykölcsönök összege köztük oszlott meg, a javarésze pedig Budapestet terhelte (az 5. táblázat második oszlopában látható 20 milliós városi kölcsönkötvény Pozsonyé).³³ A legnagyobb arányban tehát mind a törvényhatósági jogú, mind a rendezett tanácsú városok által felvett kölcsönök budapesti pénzintézetektől származtak. Ugyanez figyelhető meg az 5. táblázatban is. Mivel ez az adatsor külön csak a törvényhatósági jogú városokra tér ki, a rendezett tanácsú városok adatait népesség szerint csoportosítva, összesítve közli, Nagybánya és Karánsebes esetében a rendezett tanácsú városok közül a lakosság számuknak megfelelő kategória adatait vettük. Nagybánya esetében a 10 és 20 000 közötti lakosságú, Karánsebes esetén az 5 és 10 000

³² Magyarország városainak i. m. 182*.

³³ Uo. 185*.

közötti lakosságú városokat. Temesvár mellett is feltüntettük a 70 000 lakosnál nagyobb öt törvényhatósági jogú város (Debrecen, Pozsony, Szeged, Szabadka, Temesvár) adatait. Ezek közül egyedül Temesvár vett fel kölcsönt nem helyi és nem is fővárosi, hanem „egyéb hazai”, illetve külföldi pénzüintézetől.

Részletes kimutatás nincs ugyan róla, de a bevezető arra is kitér, hogy pontosan mely pénzüintézetek folyósították a legtöbb kölcsönt a városok részére. A Magyar Jelzálog Hitelbank 109,5 millió koronával, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 89,4 millió, illetve a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (PMKB) 76,8 millió koronával emelkedik ki a sorból. Ez a három pénzüintézet együtt, továbbá a Magyar Általános Hitelbankkal társulva közösen is folyósított kölcsönt, 33,3 millió koronát, ez a negyedik legnagyobb tétel. Ezután a Magyar Földhitelintézet következett 25 millió koronával, majd a Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja 12,3 millió koronával. A Magyar Országos Központi Takarékpénztár (2,4 millió), a Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank (2,3 millió) és a Magyar Általános Hitelbank (1,9 millió) által önállóan folyósított kölcsönök a fentiekhez képest szinte elenyészőnek tűntek.³⁴

6. táblázat A kölcsönök összege a különböző jogállású városok esetében a kölcsön célja szerint

A kölcsön célja	Törvényhatósági jogú városok	Rendezett tanácsú városok	Össz.
	millió koronában		
Ingtatlanok vásárlására	9,9	4,8	14,7
Közcélú épületek emelésére	53,9	40,3	94,2
Bérházak építésére	3,8	1,6	5,4
Egyéb épületek építésére	3,9	1,2	5,1
Út és utca építésére	27,2	4,3	31,5
Gyalogjárdák céljára	0,1	1,8	1,9
Városszabályozásra	9,1	1,3	10,4
Vasúti törzsrészvényekre	5,1	4,4	9,5
Vegyes közlekedési célokra	11,1	11,2	22,3
Üzemek létesítésére vagy megváltására	87,8	39,3	127,1
Vegyes beruházásokra	191,8	32,1	223,9
Takarékalapok létesítésére és részvények vásárlására	1,8	0,1	1,9
Kölcsönkonverziókra	130,8	19,5	150,3
Pénztári és folyó kiadásokra	2,4	1,0	3,4
Egyéb célokra	7,3	4,0	11,3
Összesen	546,0	166,9	712,9

Forrás: Magyarország városainak i. m. 189*.

³⁴ Uo. 188*.

7. táblázat A vizsgált városok kölcsöneinek megoszlása a kölcsön célja szerint

A kölcsön célja		Temesvár	Nagybánya	Karánsebes
		A kölcsön eredeti tőkeösszege koronában		
Ingatlanok vásárlására		347 000	30 844	0
Városháza és egyéb hivatalos épületek	építésére	60 000	28 000	310 000
Laktanya		470 000	0	0
Kórház		0	0	0
Árvaház, szegényház, sánylóórház		456 000	0	0
Színház, vigadó és múzeum		0	0	0
Tanintézetek		741 400	730 000	0
Bérházak		0	0	0
Egyéb épületek		547 359	5 212	0
Városi utak és utcák építésére és burkolására		26 000	0	0
Gyalogjárdák építésére és fenntartására		0	0	0
Városszabályozás és kisajátításra, közterek, parkok, szobrok és egyéb műtárgyak létesítésére		2 942 794	48 433	144 000
Vasúti törzsrészvények vásárlására és helyi érdekű vasutak támogatására		599 799	80 000	0
Út, hídépítés, vámbevételek és vámjogok megváltására		0	13 607	105 000
Városi üzemek céljára, úgy mint:	légszuszgyár	554 416	0	0
	villanygyár	3 090 406	647 780	0
	csatornamű	5 000 000	200 000	0
	vízvezeték	0	400 000	0
	közüvágóhíd és műjégygyár	733 074	41 410	0
	fürdő	0	11 000	0
	vendéglő, csárda, kocsmá	0	735 329	0
	egyéb üzemek	2 924 587	546 066	103 000
összesen	12 302 483	2 581 585	103 000	
Tartalékalap létesítésre és részvényvásárlásra		460 000	0	0
Régebbi kölcsönök konvertálására		2 587 746	0	0
Pénztári és folyókiadási	célokra	216 000	153 029	0
Vegyes beruházási		3 261 323	648 900	467 000
Egyéb		416 233	27 185	0
Összesen		25 434 137	4 346 795	1 129 000

Forrás: Magyarország városainak i. m. 345–351.

A 6. táblázatból látható, hogy a törvényhatósági jogú és a rendezett tanácsú városok esetében eltérő jelentőségük volt a községi kölcsönöknek, felhasználásuk célja sem volt azonos. Középületek építése például mindkét csoportban jelentős összeget emésztett fel, de az összes kölcsönön belül sokkal nagyobb jelentősége volt a rendezett tanácsú városok körében. Ezzel szemben a meglévő kölcsönök konverziója a törvényhatósági jogú városok esetében határozottan fontosabb volt, mint a rendezett tanácsú városok számára. Üzemek létesítésére viszont a rendezett tanácsú városok arányaiban többet (csaknem 20%-ot) fordítottak a kölcsöneikből, a törvényhatósági jogú városok a bizonyára sokféle „vegyes beruházásra” költöttek még ennél is nagyobb arányban.

A 7. táblázat részben betekintést nyújt abba, mit is jelentenek a 6. táblázat egyes kategóriái. Például a középület nemcsak városháza vagy iskola, hanem árvaház, laktanya is lehetett, és minél jelentősebb volt egy város, ezek közül annál többnek az építéséhez fogott hozzá. Ugyanakkor az is kiderül, hogy a 6. táblázatból elvben kirajzolódó „tipikus” vagy „átlagos” törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városnak sem Temesvár, sem Nagybánya vagy Karánsebes nem felelt meg. És ennek nem csak az volt az oka, hogy a kölcsönöket elsősorban a konkrét igények, tervek alapján költötték el. Nagybánya a maga ipari jellegével és szabad királyi városi múltjával olyan beruházásokra költött, és hozzá hasonló arányban, mint a törvényhatósági jogú és gyorsan modernizálódó Temesvár, például múzeumra vagy színházra, többféle városi üzemre. Városrendezésre viszont alig. Ezen a téren Karánsebes nőtt fel Temesvárhoz a kölcsönökből erre fordított kiadások arányát tekintve. Ezzel együtt Nagybánya inkább a törvényhatósági jogú, Karánsebes pedig a rendezett tanácsú városok „átlagához” állt közelebb.

A városok eladósodása

A városi adósságok növekedésének árnyoldalaira jó példa Nagybánya esete. A város zárszámadásai nem álltak rendelkezésünkre a kutatás folyamán, és a közgyűlési jegyzőkönyvek sem maradtak fenn minden évből. A sajtóban azonban időközönként találkozhatunk kimutatásokkal, így kiderül például, hogy a város 1910-re előirányzott költségvetésében az 1 035 503,5 korona kiadásból (1 036 502,2 korona bevétel ellenében) 64 090 koronát szánt kölcsönök törlesztésére és emellett nevesítve még a további tételek mögött sejthető törlesztés: 100 000 korona a városi takarékpénztárnak, 30 362 a Magyar Földhitelintézetnek, 33 729 a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak, 35 358 a Magyar Jelzálog Hitelbanknak, a Magyar Asphalt Rt.-nek pedig 4576 korona.³⁵ A városok háztartásának 1910. évi statisztikájában viszont erre az évre Nagybánya kiadásai mindössze 827 977 koronára rúgtak, amiből a kölcsönök és kamatok törlesztésére szánt összeg 259 115 koronát tett ki.³⁶ A *Nagybánya és Vidéke* hetilap 1911-ben közölte a városi számvevő által közreadott kimutatást is a település augusztus 31-én fennálló adósságairól. (8. táblázat)

A takarékpénztári tartozást külön kezelték, csak az átláthatóság kedvéért tüntettük itt fel. A város takarékpénztárát a korszakban példaértékűnek tekintették. A *Városok Lapja* is erről ad számot 1909-ben,³⁷ de a 8. táblázatban

³⁵ Nagybánya város költségvetése. *Városok Lapja*, 1910. január 1. 11.

³⁶ Magyarország városainak i. m. 152–153.

³⁷ Két város öllekezése. *Városok Lapja*, 1909. április 24. 4.

látható városi háztartási statisztika bevezetőjében is példaként említik Nagybányát: Magyarországon a városi takarékpénztárak alapítása ekkor „még nem vett nagyobb lendületet”, de biztatónak tartották Nagybánya példáját, ahol több mint 600 000 korona kölcsönt kapott a város a saját takarékpénztárától.³⁸

8. táblázat Nagybánya adósságai 1911-ban (koronában)

Magyar Földhitelintézet	572 973
Pesti Első Hazai Takarékpénztár Egyesület	688 242
Magyar Jelzálog Hitelbank	2 421 064
Magyar Aszfalt Rt.	35 025
Református egyház	21 476
Nagybánya város takarékpénztára	1 130 985
Összesen	4 869 765

Forrás: *Nagybánya és Vidéke*, 1911. szeptember 24. 1.

Ezek csupán pillanatfelvételek a város kölcsöneiről, nem derül ki belőlük, hogy az adott összegek mikor, hány különböző és milyen jellegű, mekkora kamattal felvett kölcsönből adódnak össze, és az adatközlés idejével bezárólag mennyit törlesztett már belőlük a város. Hosszabb folyamatot csak egy forrásból tudunk rekonstruálni, a két világháború közötti időszak nagybányai városi kölcsönök regiszteréből. (9. táblázat) A forrás egy román nyelvű, formanyomtatott kiadvány, amely kifejezetten a város kölcsöneinek és azok kamatainak, illetve visszafizetésüknek a nyilvántartására készült.³⁹ A kölcsönjegyzék 1914-gyel bezárólag felvett tételei budapesti bankoktól származnak, a legrégebbi 1898-as, a kamatok és visszafizetések bejegyzésének kezdete pedig 1914 és 1919 között változik, és a táblázatban 8. sorszámmal szereplő kölcsön kivételével minden esetben 1926-ig tart. A regiszter azonban inkább félbehagyottnak, mint lezártnak tűnik. Az összegek végig koronában vannak megadva. A kölcsönök regiszterében a világháború második felében a Nagybányai Takarékpénztár (Banca Oraşului Baia Mare) is megjelenik a hitelezők között, azokat a táblákat azonban teljesen más módszertan alapján állították össze, mint a budapesti bankok kölcsöneiről szólókat, ezért sem vettük be őket a kimutatásba. Az 1920-as évek folyamán magánszemélyek is feltűnnek hitelezőként.

³⁸ Magyarország városainak i. m. 186*.

³⁹ Serviciul Judeţean Maramureş al Arhivelor Naţionale Române (a továbbiakban: SJAN MM). Fond 1. Primăria oraşului Baia Mare (a továbbiakban: F 1.). Numărul de inventar 283 (a továbbiakban: nr. inv. 283.). 1365. Registru carte pasivelor pe anul 1918–1940 (a továbbiakban: 1365). Keletkezésének ideje nem egyértelmű és az egyes kölcsönök első adatainál olyan utalásokat láthatunk, amelyek arra engednek következtetni, hogy volt előző kötet is. Ilyet azonban eddig nem találtunk.

9. táblázat Nagybánya 1914 előtt felvett és még az 1920-as évek során is fennálló kölcsönei

Sor-szám	Pénzintézet	Összeg	Kamat	Felvétel dátuma	Cél
1.	Magyar Földhitelintézet	521 400	4,70%	1898. jún. 7.	kölcsönkonverzió, iskolák építése, Szt. István torony, r. k. templom restaurálása
2.	Magyar Földhitelintézet	124 600	4,70%	1898. jún. 7.	Nagybánya-Zsibó helyi érdekű vasút
3.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár	500 000	5,60%	1907. nov. 12.	iskolaépítés
4.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár	100 000	5,45%	1908. dec. 23.	állami elemi iskolák pótmunkálatai
5.	Magyar Jelzálog Hitelbank	600 000	4,50%	1909. febr. 1.	pl. nagyszálló, vízvezeték, csatornázás, villanyvilágítás
6.	Magyar Jelzálog Hitelbank	1 850 800	4,50%	1909. jan. 1.	
7.	M. Takarékpénztárak Közp. Jelzálogbankja	1 500 000		1912. máj. 24.	adósságok fizetése
8.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár	600 000		1912. nov. 27.	nincs pontos adat
9.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár	477 000		1914. márc. 14.	városi takarékpénztár felé tartozás törlesztése
10.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár	150 000	OM Bankénál >1 1/2 %-kal	1913. nov. 14.	nincs pontos adat
11.	Pesti Hazai Első Takarékpénztár	100 000	OM Bankénál >1 1/2 %-kal	1914. máj. 3. után	adósságok fizetése

Forrás: lásd a jegyzetben⁴⁰

A 9. táblázatban a sajtó és a városi közgyűlési jegyzőkönyvek felhasználásával tüntettük fel a kölcsönfelvétel céljait. Ebből az látszik, hogy míg az 1910 előtti kölcsönök leginkább városfejlesztő beruházásokra kellettek, az utána következőket már jellemzően a meglévő adósságok törlesztésére fordították, vagyis a város eladósodásának terhe egyre nyomasztóbb méreteket öltött.⁴¹ Persze ez a kimutató nem foglalja magába a századelőn felvett összes kölcsönt, de nagy valószínűséggel azok között is ugyanezt a tendenciát látnánk érvényesülni.

⁴⁰ SJAN MM, F 1. Nr. inv. 283. 1365. A célok forrásai: SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 984. (Városi közgyűlési jegyzőkönyvek az 1898. évre) 8-9. f.; Az iskolaépületek kölcsönét a miniszter nem hagyta jóvá. Nagybánya és Vidéke, 1907. október 20. 3.; Az iskola-kölcsön jóváhagyása. Nagybánya, 1907. november 14. 5.; SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 1200. (Városi közgyűlési jegyzőkönyvek az 1908. évre) 92-93. f.; A városi kölcsön. Nagybánya és Vidéke, 1908. július 19. 2.; Városi közgyűlés. Nagybánya és Vidéke, 1912. szeptember 15. 2.; SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 1280. (Városi közgyűlési jegyzőkönyvek az 1912. évre) 85., 94. f.; SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 1300. (Városi közgyűlési jegyzőkönyvek az 1913. évre) 87-91. f., SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 1314. (Városi közgyűlési jegyzőkönyvek az 1914. évre) 21., 29-30. f.

⁴¹ Erre utal az is, hogy 1912-ben a pénzügyminiszterhez menesztett delegáció kérte 1 milliós segély kiutalását a városi takarékpénztár részére. SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 1280. 85. f.

A fentiekből is kitűnik, hogy a városok adósságának növekedése nagyon különböző lehetőségeket és kényszereket jelentett. Temesvár vagyona a felvett hiteleket jelentős mértékben meghaladó módon nőtt, vagyis a fejlesztések révén újabb hitelek felvétele is könnyen lehetséges volt. Nagybánya ugyan egy komoly fejlesztési programmal próbálkozott, de egyértelműen lemaradt Temesvár mögött, szaporodó folyószámla-hitelei és segélykérelmei azt sejtetik, hogy a város elérte finanszírozási képességének határát, és a kölcsönök egyre nagyobb teherként neheztedek költségvetésére.⁴² Karánsebes esetében a visszafogott hitelfelvétel révén kevésbé lehetett a város működését beruházásokkal vagy városi üzemek alapításával és szolgáltatásokkal bővíteni. A hitelek felvételének egyik fő oka mindenhol az állami feladatok átvétele vagy az azokhoz való hozzájárulás volt. (Iskolaépítés és felújítás – akár az állami iskolák esetében is stb.) Emellett a városok vezetése sok szempontból kényszerpályán is mozgott, Nagybánya számára például presztízsének és funkciójának megőrzése volt a fejlesztések tétje, a székelyföldi városok esetében a fejlesztések mellett az önállóság valamilyen formájának megtartása,⁴³ Temesvár pedig a gazdasági fellendülés fenntartása miatt kényszerült erre az útra.

Az újabb és újabb feladatok felvállalására irányuló állami nyomás nem csökkent a városokon, az oktatás korszerűsítése mellett a rendőrség hatékonyabbá tételére, közművesítésre, gyermekvédelemre, segélyezésre kellett egyre többet fordítaniuk. A kormány olykor még versenyeztette is a településeket, hogy ki ajánl kedvezőbb feltételeket egy-egy intézmény elhelyezésére, ami a kortársak szerint túlzott költekezésre, ezzel együtt pedig eladósodásra serkentette azokat.⁴⁴ Éppen ezért már a század elején keresni kezdték a községi kölcsönök alternatíváját, akár állami részvétellel, egyelőre azonban eredménytelenül.⁴⁵

Annyit sikerült elérni, hogy a Magyar Városok Országos Kongresszusának kezdeményezésére⁴⁶ megszületett a városok fejlesztéséről szóló 1912. évi LVIII. tc., amely mindkét várostípus számára rendszeres évi államsegélyt irányozott elő 1913-tól, összesen egymillió koronával kezdve, az összeget 1916-ig évről évre további egy-egy millióval növelve, és attól kezdve a négymillió koronát rendszeresítve. Ez főként a városokra nehezedeő állami közigazgatási feladatok terheit kívánta enyhíteni. A törvény A) mellékletében a végső, négymillió

⁴² Egy folyószámlakölcsön felvételére a város gazdasági bizottsága szerint lett volna fedezet a bevételekből, de ezek nem voltak szinkronban a törlesztések esedékességével, ezért másfél évre a közgyűlés megszavazta a folyószámlakölcsön felvételét. Ugyanekkor indítványozták, hogy hosszabbítsák meg a 9. táblázatban 3–4. pont alatt szereplő összegek visszafizetésének lejáratát. SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 1314. 29–30. f.

⁴³ *Pál J.*: Városfejlődés i. m. 560–562.

⁴⁴ *Szigethy György*: Városaink helyzete. Városok Lapja, 1906. július 15. 4.

⁴⁵ A r. t. városi polgármesterek országos nagygyűléséről. Városok Lapja, 1907. október 1. 6.

⁴⁶ Erről részletesen lásd *Breinich G.*: A magyar városok i. m.

összeget lebontották az egyes városok részesedésére, így Temesvár részére 75 000, Nagybánya részére 20 000, Karánsebes részére pedig 18 000 koronát irányoztak elő. A törvény 30. §-a utasította a belügyminisztert, hogy a „törvény életbe lépésétől számított két éven belül a városok szervezetéről, közigazgatásáról és háztartásáról, úgyszintén városi rendőrségek országos rendezéséről törvényjavaslatot terjesszen elő.”⁴⁷ Erre azonban nem került sor, hiszen a választójog reformja nélkül a városok belső politikai szerkezete sem volt átalakítható.⁴⁸

A temesvári Piarista Gimnázium új épülete és a községi kölcsön

A magán- és közérdek közti határok elmosódásának, egyúttal a központi kormányzat felől a községekre, törvényhatóságokra átkerült állami feladatoknak jó példája a temesvári Piarista Gimnázium új épületére felvett községi kölcsön kérdése. Ebből a kölcsönből épült a rend temesvári fiúgimnáziumának 1909-ben átadott – ma is impozáns – szecessziós épülete.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1886-ban, amikor az iskolába jelentkezők száma egymást követően a harmadik évben is meghaladta az egy osztály számára biztosított létszámkeretet, az 1883. évi XXX. tc. alapján felszólította a fenntartókat, hogy vezessék be a párhuzamos osztályokat – persze állami támogatás nélkül.⁴⁹ A rend belvárosi rendháza, temploma és iskolája már addig sem volt elég a nyolc osztály kiszolgálására, ezért új épületen kezdtek gondolkodni. Fináczy Ernő miniszteri biztos irányításával sikerült az addigi öt fenntartó helyett a kegyesrendet egyedüli fenntartóvá megtenni, valamint a tervezett 420 000 korona építési költséget megosztani az állam, a város, a rend és további támogatók közt. Számek György igazgató 1902-ben meggyőzte a város polgármesterét, Telbisz Károlyt arról, hogy a régi telek helyett inkább a temesvári erődrendszer elbontott építményei helyén, a Józsefváros (délnyugati előváros) felé felszabaduló telken épüljön fel a komplexum.⁵⁰

Az építkezés költségei végül messze meghaladták a tervezettet. Az első terv megvalósítását még 900 000 koronára becsülték. (Egy csökkentett tartalmú tervet pedig 700 000 koronával számolt.) Az ötletet lelkesen magáévá tevő Telbisz kiegészítő források után nézett. Az állam elutasította, hogy a korábbi megegyezésben foglaltakon túl bármivel is támogassa a várost, a piaristák pedig visszautasították a tervek további visszafogásának gondolatát, de azt is, hogy ők maguk nagyobb részt vállaljanak a költségekből, annak ellenére, hogy az épületegyüttes olyan elemeket is

⁴⁷ 1912. évi LVIII. tc. a városok fejlesztéséről.

⁴⁸ *Breimich G.*: A magyar városok i. m. 107.

⁴⁹ *Both Ferenc*: A temesvári kegyesrendi katolikus főgimnázium értesítője az 1911–12 iskolai évről. Temesvár 1912. 6–8.

⁵⁰ Uo. 23–26.

tartalmazott volna, amelyek kizárólag a rend céljait szolgálják. Sőt, egy ponton azt kívánták elérni, hogy a város ne telekserével, hanem ingyen adja át nekik a területet, és cserébe ők majd a belvárosi telkeik eladásából fedeznék a hiányzó összeget.⁵¹ Telbisz ugyan szerzett még néhány tízezer korona támogatást, de végül a városnak magának kellett garanciát vállalnia a hiányzó költségekre. Az építkezést engedélyező miniszter, Apponyi Albert 1907 júniusában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a törvényhatóság szerződésben vállalt kötelezettsége azt jelenti, hogy minden körülmények közt lebonyolítják az építkezést – ugyanakkor kijelentette, hogy a város nem számíthat további állami támogatásra.⁵²

Az építési költséget végül 856 000 koronában határozták meg, amely aztán a nem várt, de szükséges munkálatok miatt – például betonalapozás talajvíz ellen – egyre csak nőtt. A város így kénytelen volt 500 000 korona kölcsönt felvenni az Országos Tanítói Nyugdíj- és Gyámalapból, amit az állam csak megkésve folyósított neki (1910-ben, amikor az épület már állt és az iskola is működött), ezért közbe kellett iktatni egy folyószámla-kölcsönt is egy helyi banktól.⁵³ Ez az a hitel, amely aztán a román pénzügyminisztériumnak a magyarországi hitelezőkkel fennálló rendezetlen tartozások kimutatását kérő körlevelére adott válaszbán is szerepel: 12 607,96 lei éves törlesztő részlet, a megmaradt tőke 205 859,54 lei, lejáratára 1960.⁵⁴

Az első világháború hatása a pénzintézeti szférára és a községi hitelezésre

A községi hitelek 1914-ben a bankrendszer jelzáloghitelekhez mérhető jelentőségű üzletét jelentették. A jogszabályok által biztosított keretek közt az így kibocsátott hitelek meglehetősen biztosnak számítottak és az ezeket megtestesítő kötvények széles körben szolgálták törvényileg elfogadott biztosítékként, miközben európai tőzsdéken jegyezve könnyen pénzzé tehetőek voltak. Kamatozásuk pedig viszonylag kedvező volt az adósok számára is. Ennek megfelelően 1910 és 1914 között még gyorsabban nőtt az állományuk. A PMKB 1910-ben még csak 76,8 millió korona saját községi kölcsönt tartott nyilván a mérlegében és 33,3 millió korona szindikált hitelnek volt részese, 1913-as mérlegében már 273,215 millió korona községi kölcsönt szerepeltetett, a mérlegfőösszeg 22,8%-át.⁵⁵

⁵¹ Miatán az eredeti megállapodás és a későbbi felajánlások nyomán kb. 500 000 K adott volt a becsült építkezési költségből, az 1177 négyzetméteres telek értékesítéséből származó bevételt nem emésztette volna fel teljesen az építkezés.

⁵² *Both F.*: A temesvári i. m. 41–42.

⁵³ Uo. 47–48.

⁵⁴ Arhivele Naționale ale României (a továbbiakban: ANR) – Arhivele Istorice Centrale (a továbbiakban: ANIC), nr. inv. 1375. 18/1929. A dosszié csak a kimutatást és a vonatkozó levelezést tartalmazza.

⁵⁵ Magyar Compass 1914. I. kötet. Bp. 1914. 123–124.

A világháború ezt a helyzetet nagyon gyorsan megváltoztatta. A háborús pénzügyeket alapvetően befolyásolta az Osztrák–Magyar Monarchia mindkét államában hatalmasra duzzadó költségvetési deficit és az ennek fedezeteként beinduló költségvetési hitelfelvétel, majd pénznyomtatás. Magyarország különösen nehéz helyzetben volt, mivel az összes háborús kiadásnak csak 5,2%-át fedezték a költségvetés bevételei, ami különös mértékű eladósodáshoz vezetett. Teleszky János pénzügyminiszter kimutatása szerint a háborús költségek a magyar állami költségvetésnek folyó áron 32,7 milliárd korona terhet jelentettek, az 1914 és 1918 közötti nemzeti össztermék kb. egytötödét. Az 1918. október végén fennálló államadósság 38,3 milliárd korona volt.⁵⁶

A költségvetési hiánynak valamivel több mint a felét hadikölcsön-kötvények kibocsátása fedezte, amelyek legnagyobb részét a lakosság jegyezte, de természetesen a pénzintézetek is részt vettek az akcióban. Ez elvben a meglévő megtakarításokat csatornáztta volna be, de a pénzkínálatot és vele az inflációt is fokozatosan emelte a háborús finanszírozás 1915-től kezdődően egyre fontosabb eleme, az Osztrák–Magyar Banktól felvett kölcsönök sorozata.⁵⁷ Ez lényegében fedezetlen pénzkibocsátást jelentett, ahogy a bank nemesfém-, valuta- és fedezetnek számba vehető egyéb követelésállománya egyre csökkent, a háborús kereskedelemben mutatkozó devizahiány enyhítésére. Összesen 20 alkalommal, egyenként 546 millió korona értékben vette igénybe a kormány ezt a lehetőséget, vagyis csaknem 11 milliárd koronával emelte a forgalomban lévő pénzmennyiséget.⁵⁸

Az infláció, az alacsony jegybanki kamat és a pénzbőség – főként a mezőgazdaságban –, valamint az államra és a községekre, városokra nehezedő új, szociális és közellátási feladatok megjelenése alaposan átalakította a bankok működését is. A háború előtt a legjelentősebb üzletágnak számító váltóhitelezés visszaszorult, hiszen a mezőgazdasági bevételek gyorsan nőttek, miközben az állami rekvirálás és elosztás a piacok kérdését is megoldotta (bár a kötött árak nem mindig fedezték a költségeket és az elvárt nyereséget).⁵⁹ A pénzbőség mellett könnyebb volt pénzhez jutni, és a hadikölcsönkötvények látszólag biztonságos értékpapír formájában nyújtottak fedezetet egyéb kölcsönökre, vagy alkalmasak lehettek előlegek felvételére.⁶⁰ Sokkal nagyobb jelentőségű lett ezzel szemben az áruüzlet, nem füg-

⁵⁶ Pogány Ágnes: Az állami pénzügyek Magyarországon 1918–1924. In: Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. Bp. 2018. 82–84., 87.

⁵⁷ Uo. 84.

⁵⁸ Uo. 91–92.

⁵⁹ Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háborús összeomlás idején. In: Háborúból békébe i. m. 151–194.; Rigó Máté: A „hosszú” első világháború magyarországi nyertesei. Erdélyi iparmágnások 1914 és 1920 között. In: 1916 – a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Szerk. Egry Gábor – Kaba Eszter. Bp. 2017. 75–106.

⁶⁰ Pogány Ágnes: Az Osztrák–Magyar Bank az I. világháború és a forradalmak idején, 1914–1919. In: A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924. Szerk. Bácskai Tamás. Bp. 1993. 343–381., 358–366.

getlenül attól, hogy a hadsereg elképesztő mennyiségben vásárolt. Mivel a mezőgazdaság piaci pozíciója nagyot javult, a községek viszont az eddigiektől eltérő, új kihívásokkal néztek szembe, a mezőgazdaság esetében a jelzáloghitelek iránti igény zsugorodott, a községek pedig jóval kevesebbet fordítottak beruházásokra, miközben korábban ezek szívták fel a községi kölcsönök legnagyobb részét.⁶¹

Ennek megfelelően 1915-ben csak 7,5 millió, 1916-ban pedig 57,8 millió korona községi kölcsönt nyújtottak a pénzügyintézetek, községi kötvényt pedig nem is bocsátottak ki. Befektetésre szolgáló hitelek iránt alig volt kereslet, a városok nyersanyag- és élelmiszerellátása volt az adósok célja, ami ismét csak új, állami kötelezettségeket jelentett.⁶² Persze a községi kölcsön iránti igény attól is függött, milyen bevételi lehetőségei voltak egy-egy településnek az újonnan ráháruló állami kötelezettségek – közélémezés, segélyezés – lebonyolítására.⁶³

Az előlegek állománya közben a teljes bankrendszert tekintve hétszeresére nőtt, igaz ennek háromnegyedét hadikölcsönkötvényekre adták. Még egy jelenséget érdemes kiemelni: a bankok más pénzügyintézeteknél elhelyezett pénze 1389,6 millió koronára nőtt 1916 végére (a mérlegfőösszeg 7,5%-a) az 1914 évi 279,8 millió koronáról (a mérlegfőösszeg 2%-a).⁶⁴ Mindez nemcsak azt jelentette, hogy a pénzügyintézetek egyre nagyobb készpénzállomány felett rendelkeztek, hanem az ilyen módon mozgatott tőke mozgásirányának megváltozását is. Az adósok az infláció és a mezőgazdasági jövedelmek növekedése nyomán sokkal könnyebben fizették vissza a hiteleiket (miközben a moratórium nyomán a bankok nem tudták felmondani a rossz hiteleket sem), a vidéki bankok, illetve bankfiókok pedig Budapesten helyezték el a pénzüket.⁶⁵ Ez utóbbi azonban azt is jelentette, hogy amikor 1919 tavaszán bekövetkezett az impériumváltás, a magyarországi bankok kitettsége a román fennhatóság alá került pénzügyintézetekkel szemben már negatív volt: többel tartoztak, mint amennyit követeltek.

Ez azonban 1919 végén, 1920 elején vélhetően a legkisebb problémája volt az immár kisebb területű Magyarországon működő bankoknak, amelyek az Ausztriával megkötött saint-germaini békét tanulmányozva készültek a békeszerződés várható

⁶¹ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv, 1915–1918. Bp. 1924. 285–286.

⁶² Uo.; Magyar Compass 1917. I. kötet. Bp. 1917. 119–120.

⁶³ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv, 1915–1918. i. m. 285–286.; *Umbrai Laura*: Mit evett Budapest? A főváros élelmiszerpolitikájának kialakulása és működése az első világháború éveiben. In: 1916 – a fordulat i. m. 267–301.; *Kaba Eszter*: „Azt akarjuk, hogy olyan segítyt adjanak, hogy megélhessünk belőle.” A hadigondozás rendszerének működése a háború éveiben. In: Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918). Szerk. Uő. Bp. 2017. 351–410.

⁶⁴ Kormányjelentés és statisztikai évkönyv, 1915–1918. i. m. 285–286.

⁶⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Z 41 Pesti Magyar Kereskedelmi Bank (a továbbiakban: Z 41), 604. cs. 4547. t. 3910d/II-5.; A Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete emlékirata a magyar pénzügyminiszterhez a békeszerződés tárgyában. Bp. 1919. 11–14.

rendelkezéseire. A demarkációs vonalak és ideiglenes határok miatt a tranzakciók száma amúgy is csökkent, miközben az igazán nagy problémát az egyre erősödő infláció⁶⁶ és a szomszédos államokban lezajló bankjegy-lebélyegzés, majd pénzcseré jelentette. Az infláció elsősorban azért, mert a banki könyvekben szereplő kölcsönök rohamosan vesztek a reálértékükből, miközben az adósok általában ragaszkodtak ahhoz, hogy pusztán a névérték megfizetésével törlesszenek. Ez nyilvánvalóan azonnali és jelentős, ráadásul realizált banki veszteséggel járt.

A pénzcserének is volt hasonló hatása, a megállapított árfolyamtól függően, bár ez akár ellentétes irányú is lehetett. Romániában például egy koronát végül 0,5 leire váltottak át, amikor 1920 nyarán sor került a pénzcserére,⁶⁷ és ez elvben meg is felelt a háború végi piaci árfolyamnak. A korona leértékelődése azonban tovább folytatódott, vagyis bármilyen tranzakció, amit a beváltási árfolyamon könyveltek el, a bank kintlévőségei esetén nyereséget, adósságai esetén viszont veszteséget jelentett. (A devizában vagy aranyban kibocsátott adósságok esetén a törlesztést leiben vagy más valutában kellett volna teljesíteni, holott a banknak nehezen konvertálható és gyorsan értékét veszítő koronabevételei voltak.⁶⁸) Az igazi problémát azonban a lebélyegezetlen pénzek okozták, különösen azért, mert az új államok csak a lakosságnál lévő régi, osztrák–magyar bankjegyek egy részét voltak hajlandók becsereálni. Az így megmaradt pénzt viszont Magyarországon továbbra is törvényes fizetőeszköznek fogadták el, vagyis az adósok elvben bejelentették, hogy azzal törlesszenek, természetesen névértéken.⁶⁹

Az adósok tehát sokszor szívesen fizettek volna, bár ez elsősorban a magánadósokra volt igaz. A községek háztartását amúgy is jelentősen megterhelte a háború, majd a rákövetkező infláció – például a községi alkalmazottak bérigénye formájában –, a berendezkedő új államok számára pedig ezeknek a Budapesten esedékes hiteleknek a törlesztése nem volt különösebben sürgős. Ennek megfelelően a községi költségvetésekből, illetve a későbbi összeírásokból kiolvashatóan az impériumváltással azok törlesztése meg is szűnt, bár felmondásukra nem került sor.⁷⁰ Hitelek kiváltására viszont igen, mint az a karánsebesi adatokból is kimutatható. Itt az 1918. január végén készült hivatalos kimutatásban összesen hat tétel

⁶⁶ *Botos János*: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk* 60. (2015) 3. sz. 70–138.; *Pogány Á.*: Az állami i. m.

⁶⁷ *Rigó M.*: A „hosszú” i. m.

⁶⁸ A Takarékpénztárak és Bankok i. m. 11–14.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ ANR – ANIC, nr. inv. 1375. 18/1929. Serviciul Județean Caraș-Severin al Arhivelor Naționale ale României (a továbbiakban: SJAN CS), Fond 2. Primăria Orașului Caransebeș (a továbbiakban: F 2.). nr. inv. 64. 23/1926, 15/1921, 15. f. Tanulságos a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1923 szeptemberében készült kimutatása a Románia területén található adósokkal szembeni követeléseiről. Eszerint a fennálló összes, nem csak községi kölcsönkövetelések összege csaknem 20 millió koronát tett ki, az elmaradt törlesztő részletekből felhalmozott követeléseknek (13,17 millió K) több mint háromnegyede

szerepel 1 780 000 koronával, és ugyanekkora értékű községi adósságot mutattak ki 1921. április 2-án is. Csakhogy az 1918-as kimutatásnak az Unió Biztosítóval szemben fennálló 650 000 koronás tétele helyett két 325 000 koronás hitel szerepel, két helyi banknál, ezek közül az egyik ráadásul még a város számláján volt.⁷¹ Ebben az esetben tehát a községi hitelből magánadósság lett. Arra sajnos nincsenek adatok, milyen széles körben zajlottak le hasonló konverziók.

A békeszerződés és a községi hitelek

Miként a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE) várta, a békeszerződés jelentős méretekben foglalkozott különböző gazdasági kérésekkel, köztük a tartozásokéval is. A békekonzferencia struktúráját, az öt (majd később négy) nagyhatalom dominanciáját látva⁷² nem igazán lehetett meglepő, hogy – amint azt a TÉBE idézett emlékirata is világossá tette – a gazdasági cikkelyek legnagyobb része nem az utódállamok és Magyarország, hanem a már a Monarchia összeomlását megelőzően is létezett ellenséges hatalmak és a vesztes Magyarország, valamint ezek polgárai közti megszakadt vagy felfüggesztésre került jogviszonyokat rendezte. Emellett behatóan foglalkozott a jóvátétel rendezésével is. (IX. rész 180 – 199. cikk, 231. cikk és függeléke, 254–258. cikk.⁷³) A 198. cikk azt is kimondta, hogy a pénz- és bankrendszer felosztásából fakadó kérdéseket külön egyezményekben kell rendezni, amelyek minden érdekelt felet a „legjobb és legméltányosabb elbánásban” részesítenek majd.

A speciális rendelkezések a községi hiteleket egyfelől az általában vett tartozások közé sorolták, de néhány további rendelkezést is tartalmaztak, amelyekben megkülönböztették ezeket a magántartozásoktól. Alapszabályként fogalmazódott meg, hogy az összes tartozást az 1918. november 1-jét megelőző genfi tőzsdei jegyzések átlagából számolt korona-lei árfolyamon kell kiegyenlíteni (254. cikk). Külön egyezményeket írtak elő azon testületek vagy közösségek vagyonának a felosztására, amelyek több utódállam területén működtek, s ezzel a társadalom- és nyugdíjbiztosítási alapok arányos felosztását vetítették előre (256., 258. cikkelyek). Érintette még a községi kölcsönöket az a rendelkezés is, miszerint a két állam közt megosztott közületek (ideértve a törvényhatóságokat) közkölcsöneit is arányosan kellett megosztani (187. cikk). Végül érdemes megemlíteni a 191.

(10,22 millió K) nem törlesztett községi kölcsönökből származott. MNL OL Z 41 607. cs. 4551. t. 3910c/I.

⁷¹ SJAN CS, F 2. 15/1921, 15. f.

⁷² *Margaret Macmillan: Peacemakers. Six Months that Changed the World.* New York 2003.

⁷³ Lásd még *Baranyai Lipót: A magyar–román pénzügyi egyezmény. Békejog és békegazdaság* 3. (1924) 8–10. sz. 97–106.

cikket, amely kimondta, hogy a jóvátételbe nem számítanak bele az állami iskolák, viszont az állami iskolákra fordított községi kiadásokat le lehet vonni az állami javak elosztása során nyilvántartott természetbeni jóvátétel összegéből, ami elvben megnyithatta volna a községi kölcsönök egy részének beszámítását – Magyarország kárára.

Összességében azonban a békeszerződés a tartozásokat illetően több kérdést hagyott nyitva, mint amennyit rendezett, és a magyarországi pénzüzetek negatív szaldója miatt a fizetési mérleg szintjén inkább Magyarország számára volt hátrányos. A korona névértékben nyilvántartott kölcsönök leire váltása az előírások szerint igen alacsony árfolyamon történt, vagyis összességében megnövekedett fizetési kötelezettséget jelentett. Igaz, Románia viszont azzal szembesülhetett, hogy az 1918 végén a szuverenitás kinyilvánításával és jogutódlással – tehát nem megszállással – átvett közületek és törvényhatóságok összes háborús tartozásáért is felelt, ha csak nem sikerült azt a békeszerződésben foglaltaknak megfelelően megszítani. Ugyanakkor a magyarországi infláció mellett felmerülő kényszerek sokszor inkább az egyedi egyezkedésnek kedveztek. Végül magyar–román viszonylatban két jelentősebb tárgyalási kezdeményezésre került sor. Elsőként a TÉBE próbált meg egyezsége jutni 1922 végén a legfontosabb romániai pénzüzetekkel, második alkalommal a magyar–román gazdasági egyezmények tárgyalásának részeként egyezkedtek a községi hitelekről és tartozásokról. A községi hitelek mindkét esetben sokadrangú problémaként jelentkeztek az átfogó rendezési kísérleten belül.

Miért 1922 nyarán merült fel először a rendezés igénye? Nehéz választ adni erre a kérdésre, de néhány befolyásoló tényezőt meg lehet jelölni. A békeszerződés már korábban hatályba lépett, lezárultak a pénzcserék is. Ez a Magyar Királyi Állami Jegyintézet felállításával és a magyar korona kibocsátásával lényegében Magyarországon is megtörtént 1921. augusztus 1-jén. (Előtte Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter magyar frankot akart bevezetni részben éppen azért, mert a délszláv állam és Románia a frankövezethez kapcsolódott,⁷⁴ és egy frankalapú magyar valuta egy csapásra megoldotta volna a konverzió elvi problémáját, egyúttal lehetővé téve azt is, hogy a magyar kormány a régi korona és az új frank átváltási, illetve csereárfolyama révén maga szabja meg, de legalábbis befolyásolja a törlesztési árfolyamot is.) A kedvező valutaárfolyam miatt törlesztési hullám indult meg az adósok részéről, ami elérte a román kormányzat ingerküszöbét is. Felmerült, hogy átfogó megoldásra kerülhetne sor, ezért 1921 márciusában a román belügyminisztérium körrendeletben kérte a városi és községi hatóságokat, hogy állítsák össze a magyarországi pénzüzetekkel szemben fennálló függő

⁷⁴ Pogány Á.: Az állami i. m. 106–113.

községi adósságok jegyzékét.⁷⁵ Ez a próbálkozás azonban nem vezetett eredményre, talán azért, mert végül az adatgyűjtés hiányos maradt, vagy azért, mert az azt elrendelő Averescu-kormány év végén megbukott és utóda, a Ion. I. C. Brătianu vezette testület nem erőltette ezt a lehetőséget.

A TÉBE tagszervezetei közül 1922 nyarán már jó néhányan lépéseket tettek a romániai üzletfelekkel szemben fennálló függő viszonyok rendezésére. Persze nem a községi hiteleké volt az elsőbbség, de azért azok jelentősége a problémakomplexumban biztosan nőtt. Legalábbis a PMKB már idézett 1923-as kimutatása⁷⁶ arra utal, hogy a magánhitelek esetében inkább a törlesztési árfolyamon elszenvedett veszteség okozott problémát (a halmozódó hátralék alacsony értéke folyamatos törlesztésre vagy törlesztési kísérletre utal, ahogy az is, hogy 1918. október vége és 1923 szeptembere között közel 20%-kal csökkent a fennálló tartozás, bár ebben szerepe lehetett a karánsebesihez hasonló konverzióknak is), ezzel szemben a községi kölcsönök összességében nem fizető hitelek voltak.

Éppen ezért a TÉBE tagjai egyeztetett álláspontra próbáltak jutni, vagy legalább egy minimális követelményrendszert elfogadni arra vonatkozóan, hogy melyek azok a feltételek, amelyeknél rosszabbat nem fogadnak el az egyes – önállóan megegyezést kereső – pénzüzetek. Végül a TÉBE nem tudott kompromisszumot találni, mindig voltak olyan tagjai, akik nem fogadták el a többiek közös álláspontját, és így az egyesület vezetése – Kresz Károly, Milos György, Imrédy Béla, Reményi Schneller Lajos – inkább lemondott arról, hogy részt vegyen a tárgyalásokon. Ezzel együtt a megbeszéléseken és az aradi és temesvári bankokkal lefolyt tárgyalásokon kirajzolódtak a leglényegesebb problémák,⁷⁷ amelyek aztán a magyar–román kormányközi tárgyalásokon is visszaköszöttek.⁷⁸

Az első tisztázandó kérdés maga a rendezés módja volt, hogy vajon egyenként vagy az egyesület révén közösen, de magánúton számoljanak-e el a romániai partnerekkel, vagy pedig – amint azt a TÉBE 1919-es emlékirata is tartalmazta – klíringet⁷⁹ alkalmazzanak. Az utóbbi megoldás folytán a követelések jelentős részét a magyarországi bankok egymás közti elszámolásra fordíthatták volna, és csak az ezután fennmaradó egyenleget kellett volna valutában kiegyenlíteni – állami segítséggel. A klíring javaslat ugyanis, amelyet Bátor Viktor, a PMKB képviselője vetett

⁷⁵ SJAN CS, F 2. 15/1921. 17. f. Karánsebes városának ekkor 1 129 000 K függő adóssága volt.

⁷⁶ MNL OL Z 41 607. cs. 4551. t. 3910c/I.

⁷⁷ A következő intézetekkel biztosan sor került legalább előzetes érintkezésre és a tárgyalási szándék kinyilvánítására: Temesvári Takarékpénztár, Aradi Első Takarékpénztár, Aradi Széchenyi Gőzmalom, Albina, Nagyszebeni Általános Takarékpénztár, Máramarosi Takarékpénztár.

⁷⁸ MNL OL Z 41 614. cs. 4567. t. 3910I/I-1, I-4, I-5, I-11, I-12, I-13.

⁷⁹ A klíring egy elszámolási technika, amelyben a felek az egymással szembeni követeléseiket összesítik, a kölcsönös követeléseket leírják és csak a különbözetet egyenlítik ki fizetés révén.

fel, államközi megegyezést feltételezett.⁸⁰ Ezt egyelőre elvetették, helyette egyéni és közös tárgyalások kezdődtek. A legfontosabb kérdést annak a határnapnak a kijelölése jelentette, amelyik előtt a hiteleket még régi osztrák–magyar koronában folyósított, így a békeszerződés hatálya alá eső tartozásnak tekintik, és 1 lei = 2 korona árfolyamon kerülnek átváltásra, és leiben kifizetésre. Mivel 1918. október 31-e és 1919 tavasza közt jelentős mértékű tőkét menekítettek Budapestre, az előbbi kisebb terhet jelentett volna, hiszen sokkal kisebb volt a negatív egyenleg. Végül arra jutottak, hogy az 1918. október 31. előtti tételekre elfogadják a leiben történő kifizetést 1:2 árfolyamon, a következő időszakra vonatkozóan azonban a koronaösszeget magyar koronában és névértéken hajlandóak megfizetni. Amennyiben a romániai fél ezt nem fogadná el, úgynevezett bonifikációként külön juttatásra is készek, a követelés 1918. október 31. és egy későbbi határnap – a TÉBE javaslatban 1919. június 30. – közti különbséget magyar koronában történő megfizetését tekintve a legnagyobb lehetséges összegnek.⁸¹ Nem véletlen, hogy az utóbbi – vagyis a határnap – jelentette a legvitatottabb kérdést a romániai intézetekkel folytatott tárgyalásokon is. Ezek ugyanis más határnapot javasoltak, nevezetesen 1919. március 20-át, azzal az indoklással, hogy az összeköttetés Budapest és a vidék között csak ekkor szűnt meg. Ráadásul – érveltek – sokszor a Pénzügyi Központ kifejezett rendelkezésére kell Budapestre tőkét küldeniük, s ha elfogadnák, hogy ezt névértéken és magyar koronában kapják meg, az azonnali jelentős veszteséget okozna nekik.⁸² Megegyezés nem született. Éppen azért, mert a határnap megállapítása súlyos anyagi következményekkel járt, egyik fél sem ragaszkodott azokhoz a jogi fikciókhoz, amelyeket államaik saját közjogukban alkalmaztak. A TÉBE javaslata lényegében kimondta, hogy az ország már 1918. november 1-jével elveszítette mindazokat a területeket, amelyekről Magyarország hivatalosan azt tartotta, hogy 1920. június 4-ig, a békeszerződés aláírásáig jogi értelemben még hozzá tartoznak. Ezzel szemben a romániai intézetek – köztük a román Albina is – nem az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nyilatkozatot tekintették a román szuverenitás kezdetének, és nem is a tényleges impériumváltás időpontját, hanem a Tanácsköztársaság kikiáltását, elsősorban azért, mert ezzel megszűnt a gyakorlati összeköttetés Budapesttel. Ennek legfőbb oka pedig a szovjetrendszer bevezetése volt.

Alapvetően ezek a kérdések határozták meg az 1923 novemberében kezdődő és 1924 áprilisában végződő bukaresti román–magyar tárgyalásokat, amelyek többek közt a követelések és tartozások rendezéséről szóló egyezmény aláírásával zárultak. A népszövetségi kölcsön megszerzésére irányuló erőfeszítések közepette

⁸⁰ Uo. 3910/I-1. Ugyanakkor a román kormány már említett 1921. évi összeírása arra utal, hogy a másik oldalról is lehetett ilyen kezdeményezés.

⁸¹ Uo. 3910/I-5.

⁸² Uo. 3910/I-11.

Bethlen István és Daruváry Géza külügyminiszter Genfben vetette fel Nicolae Titulescunak, hogy kereskedelmi egyezményt köthetne a két ország. A tárgyalások végül november közepén kezdődtek meg, és nem a tartozásokról és követelésekről szóló egyezmény miatt húzódtak hónapokig.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a felek közt ne lettek volna nézeteltérések, sőt a magyar kormány és a TÉBE érdekei is eltértek egymástól. Mint azt a felkészülést szolgáló november 9-ei miniszteri értekezleten a pénzügyminisztérium képviselője elmondta, a TÉBE sok időt szeretett volna arra szánni, hogy a tartozások kérdését egyenként rendezzék, de eltért a magánszféra és az állam érdeke az átváltási kulcsot illetően is, mivel az állam alapvetően adósként jelent meg az egyezmény alá eső jogviszonyokban.⁸³ Az államközi tárgyalások kulcskérdése szintén a határnap és a rendezés módja lett, azaz hogy egységesen és lehetőleg az államra engedményezéssel (kvázi klíringgel) vagy egyenkénti megállapodással rendezzék az ügyeket.⁸⁴

A községi hitelek kérdése alárendelt szerepet játszott a megbeszéléseken. Jellemző, hogy a román tárgyalási javaslat nem is jelezte azt külön tárgykörként (csak *dette et créances*, vagyis a tartozások és követelések részeként szerepelt).⁸⁵ A magyar javaslat ugyan külön foglalkozott volna vele, de a tárgyalások lefolyásából egyértelműen kiderül, hogy a román javaslat érvényesült, még ha a végleges egyezményben külön rendelkezések vonatkoztak is erre a tárgykörré. A román felet érezhetően jobban érdekelte a letétek tulajdonosainak birtokba juttatása és ezek köre, a Gozsdualapítvány, az árvaszéki vagyon vagy a két ország között megosztott köztisztviselők és községek, törvényhatóságok vagyonának és adósságának kérdése.⁸⁶ Ez részben érthető is volt, hiszen az impériumváltás arra a jogi fikcióra épült, hogy az új hatalom a régi intézményeket átveszi vagyonukkal – de aztán a tartozásaikkal is.

Román részről eredetileg egy 1919. április végi fordulónapot javasoltak (ez elvben a törlesztés pénznemét is leiben határozta volna meg), és legalább az értékpapírosított adósságok (vagyis köztük a községi kötvények) esetében az állam közbeiktatását akarták elérni úgy, hogy az adósságokat az államra vagy az állam által kijelölt bankra engedményezik, és az törleszt.⁸⁷ Már korán, a november 26-ai ülésen elfogadták volna a március 31-ei határnapot, az egyezménybe azonban végül a TÉBE és a temesvári és aradi bankok megbeszélésein már felmerült március 20. került be, igaz, második és nem első határnapként.⁸⁸

⁸³ MNL OL K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztály (a továbbiakban: K 63). 299. D. 27/7 t. Jegyzőkönyv a Külügyminisztériumban 1923. november 9-én, a magyar–román tárgyalásokról tartott miniszteri értekezletről.

⁸⁴ Uo. Wodianer Rudolf levele Daruváry Géza külügyminiszterhez, 1923. nov. 25. és 1923. nov. 29.

⁸⁵ Uo. 94. f.

⁸⁶ Uo. 13–15. f. Másolat az 52593/8. b. 1924. számhoz, 6–11. f.

⁸⁷ Uo. Wodianer Rudolf Daruváry Gézának. Bukarest, 1923. nov. 29.

⁸⁸ *Bananyai L.: A magyar–román i. m.* 101.

Az egyezmény maga mind a tartozások és követelések átfogó témakörében, mind pedig a községi kölcsönök szűkebb körében a TÉBE (illetve a bankok) a magyar és a román álláspont közt finom kompromisszumot hozott létre. Határnapként kijelölte a magyar javaslatban szereplő 1918. november 1-jét, az ezt megelőzően fennálló tartozásokat 1 lei = 2 korona árfolyamon kellett megfizetni. Az ezt követően 1919. március 20-ig keletkezett tartozásokat azonban már 1 lei = 4 korona árfolyamon, annak ellenére, hogy a bánági és erdélyi bankok ezt memorandumban kifogásolták, ragaszkodván a TÉBE tárgyalásokon is képviselt 1:2 átváltási arányhoz.⁸⁹

A megegyezés ugyanakkor lehetőséget nyújtott arra, hogy a tartozás 25%-át az adósok értékpapírokból egyenlítsék ki, még hozzá az egyezmény alá eső, a hitelező országában működő intézetek által kibocsátott értékpapírokból, amelyeknek azonban nem kellett a hitelező bank által kibocsátott papíroknak lenniük. Ezeket névértéken kellett beszámítani, nem lehetett valorizálni, vagyis 100 korona névértékű háború előtti címlet 100 korona adósság törlesztésére volt alkalmas.⁹⁰ Kompromisszum született az egységes rendezés vagy egyenkénti tárgyalás kérdésében is. Az egyezmény egy évet biztosított arra, hogy az adósok és hitelezők megegyezzenek egymással, ennek lejártával viszont a még nem rendezett tételeket a román államra kellett ruházni. Románia fizette volna ki a hitelezőt, értelemszerűen átvéve annak helyét a községgel szembeni jogviszonyban is.⁹¹ Ugyanakkor az állami rendezéshez mindkét országban össze kellett írni a rendelkezés alá eső követeléseket, amit Magyarországon a TÉBE vállalt magára, Romániában a belügyminisztérium adott ki ilyen értelemben rendeleteket. Végül az értékpapírokból történő törlesztés lehetősége miatt a bankoknak egymással is el kellett számolniuk, ami egyfajta belső klíringet eredményezett.

Elmaradt likvidáció? A községi hitelek és a tartozások rendezése

Az egyezmény alapján tehát elvben rövid időn belül meg kellett volna oldani a függő községi kölcsönök ügyét is, és nem maradhatott volna rendezetlen adósság a felek között. Ahogy a folyamatot elképzelték, az egyúttal a kölcsönök konverziójának a lehetőségét, illetve egy évet követően már kényszerét is magában foglalta, a magánadósságból állammal szembeni adósságot teremtve. Ez a községi és városi igazgatás romániai formájában, ahol a települések amúgy is szoros kormányzati ellenőrzés alatt működtek, természetesen politikai kockázatokat is rejtett magában. Nincs azonban nyoma annak, hogy az állam végül is széles körben

⁸⁹ A román parlament legutolsó ülésén ratifikálta a magyar–román gazdasági egyezményt. 8 Órai Újság, 1924. július 12. 1–2.

⁹⁰ *Baranyai L.*: A magyar–román i. m. 104.

⁹¹ Uo.

kihasználta volna ezt a lehetőséget. Amit az egyezmény végrehajtásáról tudunk, az inkább arra utal, hogy sem a magántársaságoknak (Magyarországon a TÉBE), sem pedig a román államnak nem volt elegendő kapacitása az abban foglaltak határidőre történő végrehajtására. Ez világosan kirajzolódik az egyedi estekből is.

A legnehezebbnek a tartozások összeírása bizonyult, különösen a hiteltörlesztésre is felhasználható értékpapíroké, hiszen sokszor egy-két darabot kellett volna regisztrálni a magánosok vagyonából. Az sem volt igazán világos, hogy miként fognak majd a bankok egymás közt elszámolni ezzel a törlesztés után, hiszen az egyezmény alapján bárki kiegyenlíthette például a Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbankkal szembeni tartozását a Debreceni Első Takarékpénztár kötvényével, míg az utóbbinál esetleg a soproni földhitelintézet záloglevelei landoltak törlesztés címén. A TÉBE alapvetően klíringet szeretett volna saját tagintézetei közt, de nekik is meg kellett állapodniuk abban, hogy milyen valorizációval és feltételekkel cserélik ki egymás zálogleveleit és kötvényeit. (A TÉBE-t hatalmazták fel arra, hogy egyeztessen Romániával, vajon az átadott címletek valóban szerepelnek-e a törlesztésre felhasználható értékpapírok összeírásában.) További nehézséget jelentett a kötött devizagazdálkodás, a lei átváltása koronára, majd pengőre.⁹²

Eredetileg a magánegyezségek határideje 1926. április 30-a volt. A TÉBE azonban nem készült el azokkal az összesítésekkel, amelyekre szükség volt ahhoz, hogy az állam átvehesse a követeléseket, ezért azt folyton meghosszabbították. 1927 márciusában például Kresz Károly TÉBE igazgató Bukarestben találkozott Ion Lapedatu pénzügyminiszterrel, akivel megállapodott az újabb egy éves haladékról, amely mind az összesítésekre, mind a magánegyezségek megkötésére vonatkozott.⁹³ Az egyezmény megkötésétől így rendelkezésre álló csaknem négy évet a bankok valóban a magánegyezségek megkötésére próbálták felhasználni, hogy milyen sikerrel, az nehezen mérhető fel. Karánsebes esetében például a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1926 májusában megkereste a város vezetését Fenyves Vilmos aradi ügyvéd révén, és kérte a város által felvett három kölcsön 1919. január 1-je utáni hátralékainak megtérítését, összesen 1 613 000 koronát, vagyis 530 650 leit. A bank azzal kecsegtetette a városatyákat, hogy a közvetlen fizetés esetén nem kell félniük a valorizációtól (ami a kormányra engedményezés esetén fordulhatna elő), valamint az engedményezés nagy költségeitől, sőt ebben az esetben a törlesztés is kiszámítható lenne.⁹⁴ A város ezt tudomásul vette, és

⁹² MNL OL Z 41 604. cs. 4547. t. 3910d/VIII. Jegyzőkönyv az 1925. március 16-án tartott értekezletről.

⁹³ Meghosszabbították a román–magyar pénzügyi egyezményt a háború előtti jelzálogos követelések rendezésére. Ellenzék, 1927. március 28. 6.

⁹⁴ SJAN CS, F 2. nr. inv. 64. 23/1926. 1. f., 5. f.

szándékában állt a törlesztési összeget még az 1927-es költségvetésébe is betervezni.⁹⁵ Fizetésre azonban végül annak ellenére nem került sor, hogy Friedrich Pauck polgármester személyesen is tárgyalt a bank képviselőivel. Az iratokból leginkább a huzavona ténye egyértelmű, az alkudozás részletei azonban nem rekonstruálhatók. Annyi bizonyos, hogy a bank 1928. február 17-én kelt levelében értesítette a várost, hogy a román kormány egyben fogja kifizetni a községi adósságokat, ezért a magánegyezségre vonatkozó ajánlatuk immár tárgytalan.⁹⁶

10. táblázat Nagybánya 1914 előtt felvett és az 1920-as években még függő hitelei (koronában)

Sor-szám	A kölcsönök regiszterében							
	Kezdőév				Záróév			
	Év	Adósság	Törlesztés	Marad	Év	Adósság	Törlesztés	Marad
1.	1918	491 510,19	78 424,14	413 086,05	1926	552 545,15	9 754,32	542 790,83
2.	1918	108 464,18	8 884,29	99 579,89	1926	132 107,52	2 395,50	129 712,02
3.	1919	üres	üres	üres	üres	üres	üres	üres
4.	1919	üres	üres	üres	üres	üres	üres	üres
5.	1919	593 331,74	0,00	593 331,74	1926	787 756,85	6 409,46	781 347,39
6.	1919	1 830 363,55	100 824,00	1 729 539,55	1926	2 336 495,02	19 762,51	2 316 732,51
7.	1917	1 572 788,00	72 788,00	1 500 000,00	1926	1 603 500,00	117 500,00	1 504 500,00
8.	1914	697 186,00	64 829,00	632 357,00	1924	1 018 561,00	0,00	1 018 561,00
9.	1914	502 165,00	0,00	502 165,00	1926	832 872,00	0,00	832 872,00
10.	1916	164 129,00	6 494,00	157 635,00	1926	261 417,00	0,00	261 417,00
11.	1918	119 568,00	10 700,00	108 868,00	1926	167 210,00	0,00	167 210,00

Forrás: SJAN MM, F 1. nr. inv. 283. 1365.

(Az első oszlop sorszámai megegyeznek a 9. táblázatban szereplő kölcsönök sorszámaival.)

A tartozások ügyének megoldatlansága és a magánegyezségek lehetősége Nagybanán is komoly fejtörést okozott. (Lásd a 9. táblázatot.) Ha a törlesztések ütemét követjük, jól látható, hogy a záró évig ezek az adósságok összességükben csak növekedtek. A Pesti Hazai Első Takarékpénztártól 1907–1908-ban felvett kölcsönök oldalai az 1919. kezdőév és egy visszafele hivatkozás (talán korábbi kötetre) feltüntetésén kívül teljesen üresek. A táblázatban 1., 2. és 4. sorszámmal jelzett kölcsönöket 1919 és 1922 között egyáltalán nem fizették, az esedékes, de ki nem fizetett kamatok pedig a tartozás összegét növelték. A törlesztések 1923-tól, vagyis a TÉBE 1922-es akciója után indulnak meg. A lombard kölcsönből⁹⁷ (7. sorszám a 10. táblázatban) 1917–1918-ban az aktuális állandó kamato-

⁹⁵ Uo. 8 f. verso

⁹⁶ Uo. 9–15. f.

⁹⁷ A lombardkölcsön kézizálog-hitel, vagyis a hitelezőnek átadott zálogtárgy ellenében folyósítják. A korszakban elsősorban értékpapírfedezet ellenében kínálták.

kat (2x36 000, azaz 72 000 koronát) és a bélyegilleték/egyéb költség cím alatt szereplő 2x394 azaz 788 koronát fizetik ki. A kölcsön tőkeösszege ekkor azonos volt az eredetivel, vagyis másfél millió koronával. 1919 és 1926 között, bár ugyanaz a kamat terhelődik az adósságra, kevesebbet fizetnek (minden 36 000 helyett 33 750 koronát). Végül 1926-ban a kamatokból elmaradt összeget egyben térítik meg. A 6., 8., 9., 10., 11. számú kölcsönök esetében láthatunk példát arra, hogy a részleteket takarékpénztáron keresztül törlesztik 1914 és 1919 között. Ezek közül a 11. kölcsön törlesztésével 1919-ben, a többivel 1920-ban hagynak fel, és csak a 6. számú kölcsön esetében kezdik újra a törlesztést 1923-ban.

Ellenpélda lehet Marosvásárhely esete. Itt Bernády György második polgármestersége éppen erre az időszakra esett. Mint a korábbi adatokból is látható, az adósságok Marosvásárhelynek is komoly terhet jelentettek, viszont Bernády jó budapesti kapcsolatai megalapozott reményt kelthettek a kedvező magánmegegyezésre. A részletek nem ismeretesek, de a PMKB-val, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral és a Magyar Asphalt Rt-vel szembeni tartozás rendezése után megmaradt, a Magyar Jelzáloghitelbankkal szemben fennálló 25 millió koronát végül 6,5 millió lei kifizetésével sikerült törleszteni, vagyis az egyezményben meghatározott feltételeknél kedvezőbb módon, amivel a városnak azt is sikerült elkerülnie, hogy a román kormány adósává váljon.⁹⁸

A magánegyezségek és a hitelkiváltás lehetőségével másutt is éltek, bár az nem feltétlenül derül ki a fennmaradt táblázatokból, hogy ezek milyen régi kölcsönöket váltottak ki. Az 1926–1928 közti időszak meglehetősen kedvező volt erre, mivel a gazdasági stabilizáció mellett a külföldi pénzüzetek érdeklődése is megnőtt Románia iránt. Temesvár a gazdasági elitjének jól bevált bécsi kapcsolatait mozgósította, Karánsebes pedig két helyi pénzüzet révén szabadult meg a legnagyobb tételt jelentő tehertől. Így aztán Temesvár a bécsi Bodencreditanstalnál körülbelül 26 millió korona kölcsönt konvertált 8 150 914 lei értékű hitelre, vagyis jóval kedvezőbb árfolyamot ért el, mint amit az egyezmény alapján várható volt a közvetlen megegyezéstől. A város vagyonszerűségében 1927 után már csak néhány, kisebb és alapvetően ingatlanokra vonatkozó hitel maradt függő tételként, ezek közt többségében a helyi egyházi célokra adott támogatások szerepeltek. (Templomi orgona, templomfelújítás, a piarista gimnázium és rendház.⁹⁹) Az 1910-es statisztikában szereplő üzemeket terhelő kölcsönök vagy a városrendezéshez kapcsolódók könnyebben is voltak konvertálhatóak, hiszen az üzemekből bevételre és osztalékra lehetett számítani, a városrendezés pedig felértékelt

⁹⁸ Fodor János: A visszatérés. Dr. Bernády György második marosvásárhelyi polgármestersége (1926–1929). In: Marosvásárhely történetéből 3. Szerk. Pál-Antal Sándor – Simon Zsolt. Marosvásárhely 2013. 50.

⁹⁹ ANR – ANIC, nr. inv. 1375. 18/1929.

a városi ingatlanokat, és a rövid konjunkturális időszakban ezek megfelelő fedezetnek számítottak.

Mindezekon túl a román kormány és a budapesti pénzüzetek közt 1928 elején létrejött megállapodás azért is érdekes, mert az 1918 előtt keletkezett és valamiképp a magyar államhoz kapcsolódó adósságok vonatkozásában időről időre felröppentek olyan hírek, hogy a román állam politikai célokat próbál ezek révén elérni.¹⁰⁰ A különböző, magyar időkben sokszor lényegében állami célra felvett községi hitelek erre lehetőséget is kínáltak volna, akár a jóvátételi összeg csökkentésére, akár egyes magánintézmények jogállásának megkérdőjelezésére. Tanulságos a temesvári piarista gimnázium esete: a város által felvett félmillió kölcsön még 1929-ben is függő, esedékes tartozásként szerepelt a könyvekben, az intézet tannyelve, majd tulajdonjoga körül pedig a sajtóban is jól követhető küzdelem folyt. Mégis, ahelyett, hogy a békeszerződésre hivatkozva jóvátételbe számították volna be az épületet, vagy a magyar–román szerződés alapján a követelést az államra engedményezve fedezetként szerezték volna meg, egy évtizedig az intézmény folyamatos jogfosztása következett. Előbb a magyar tannyelvű helyett felmenő rendben román tannyelvűvé tették a gimnáziumot, majd a Vatikánnal kötött konkordátumban elhelyeztek egy olyan rendelkezést, amely megakadályozta, hogy a fenntartó visszaállíthassa a magyar tannyelvet. Végül 1934-ben Onisifor Ghibu, a magyarellenességéről ismert kolozsvári professzor és oktatáspolitikus fellépése nyomán a város – tehát nem a kölcsönt az 1928-as megállapodás alapján elvben átvevő állam – javára telekkönyvezték az épületet.¹⁰¹ Ez a – valójában önkényes – lépés azonban nem a város anyagi hozzájárulására vagy a csereszerződés esetleges feltűnő értékaránytalanságára hivatkozott, hanem pusztán arra, hogy a romániai piarista rend nem lehet jogi személy és nem is azonos a szerződést megkötő magyarországi piarista renddel. Jellemző, hogy Ghibu csak napokkal a telekkönyvezés után próbálta fellelni a csereszerződés pótszerződését a gimnázium irattárában, holott az adott volna lehetőséget a városi kölcsön révén az állami átvételre.¹⁰²

¹⁰⁰ MNL OL K 63 299. d. 27/7. t. Wodianer Rudolf levele Daruváry külügyminiszterhez, 1923. dec. 1. Másolat 98816/5-1923 számhoz. MNL OL Z 41 604. cs. 4547. t. Jegyzőkönyv. 1925. márc. 16.

¹⁰¹ *Jakabffy Elemér – Páll György*: A bánági magyarság húsz éve. Bp. 1938. 177–178.; *Bíró Sándor*: Kisebbségben és többségben. Csíkszereda 2002. 379. Jellemző azonban, hogy a per még 1939-ben is zajlott, és addig a piaristák birtokolták az ingatlant.

¹⁰² Ghibu tanár indítványára Timisoara (sic!) a saját nevére íratta a telket, amelyen a rendház és a gimnázium áll. Erdélyi Lapok, 1934. augusztus 3. 3.; A gyűlölködő Ghibu professzor is megjelent a temesvári piaristák telekpörének tárgyalásán. Brassói Lapok, 1934. szeptember 9. 3.; Ghibu tanár vizsgálatot tart a katolikus iskoláknál. Erdélyi Lapok, 1934. augusztus 23. 6.

Állam, község, jogutódlás – konklúzió helyett tanulságok

Az állam és a városi helyhatóságok viszonyát mind a dualista Magyarországon, mind Romániában kettősség jellemezte. A városok elvben önkormányzatot élveztek, az állam azonban egyre több feladatot bízott rájuk, aminek a finanszírozásából nem vagy csak kis mértékben vette ki a részét, viszont a városok pénzügyeit egyre szorosabban ellenőrzése alá vonta. Jelentős különbség lehetne az, hogy 1918 előtt választott testületek irányították a városokat, 1920 után pedig – kisebb megszakításokkal – kinevezettek, bár az is igaz, hogy a magyar választójog igen szűkre szabott volt. Ezért mindkét időszakban elsősorban a kis létszámú elitnek volt beleszólása a városok vezetésébe. Ebben a helyzetben a városok szintjén a fejlesztések és az azokat szolgáló városi kölcsönök ügyében menthetetlenül összekeveredtek a magánintézmények, az állami politika és a város érdekei és feladatai. Ennek kibogozására aztán 1920 után sem került sor, Románia nem vállalta fel mindazt, amit korábban a magyar állam sem tett meg, és végül a községi kölcsönök átfogó rendezésének elmaradásával még a városi háztartások szanálását sem oldotta meg, csupán a települések politikai ellenőrzését erősítette.

Ez utóbbi annak tükrében igazán érdekes, hogy a városi kölcsönök állami hitellé konvertálásával olyan intézményekkel szemben szerzett volna pozíciókat Románia, amelyeket egyébként az állam biztonságára veszélyesnek tartott. Mégis, a városi kölcsönök kínálta lehetőséggel nem éltek, még olyan meglehetősen egyértelmű esetekben sem, mint a temesvári piarista gimnáziumé. Ez persze nem azt jelenti, hogy Románia ne próbálta volna meg kihasználni a lehetőséget, de ebben akadályozta az állam korlátozott teljesítőképessége, és ami ennél még sokkal többet nyomott a latban: az a kényszer, hogy a városi kölcsönök ügyét a magyar-román pénzügyi kérdések keretében kellett rendezni, ez pedig Magyarországnak is jelentős befolyást biztosított. A szűken értelmezett községi kölcsönök kérdése nem játszott kiemelt szerepet sem a magán, sem az állami egyezségben, ami abból is látszik, hogy a rendezés feltételei inkább a magyarországi bankoknak kedveztek. Azonban a magyar állam is mindenekelőtt saját gazdasági érdekeit tartotta szem előtt, és egyáltalán nem volt tekintettel arra, hogy a kialakított feltételek milyen hatással vannak a kisebbségbe került magyarok intézményeire, legfeljebb egyéni alkukban kínált kedvezőbb feltételeket az érintettek számára.

A közvetlen anyagi érdek olyan mértékben meghatározta a felek álláspontját, hogy mindegyikük készen állt a politikában máskor képviselt közjogi fikcióit is feladni. Magyarország fel sem vetette, hogy az állam jogfolytonosan a békeszerződésig állt volna fenn a pénzügyletek tekintetében, holott mind a közigazgatást, mind a tisztviselői jogviszonyokat illetően erre az álláspontra helyezkedett.

Románia pedig attól tekintett el, hogy a Gyulafehérvári Határozatok állítólagos közvetlen joghatását érvényesítse.

Bizonyos értelemben ezt a vákuumot igazolja mindaz, ami a községi hitelekkel a háború előtt és alatt, majd pedig 1918 után helyi szinten történt. Az egyes települések alapvetően csak magukra számíthattak, az államtól leginkább újabb feladatokat kaptak, illetve a függő kölcsönök rendezésében csak kísérleteket. A magyar–román egyezmény feltételei bizonyosan kedvezőtlenebbek voltak annál, mint amit magánegyezségek révén vagy konverziós hitellel el lehetett érni, ahogy azt Marosvásárhely vagy Temesvár példája is mutatja. Ehhez azonban kapcsolatokra is szükség volt, ami hátrányos helyzetbe hozta a Karánsebeshez hasonló periférikus kisvárosokat, vagy éppen Nagybányát. Nagy változás persze ebben az értemben nem történt, a régi kölcsönök rendezésének ügye talán kiszolgáltatottabbá tette a településeket a kormányoknak, de ez már az impériumváltás előtt is így volt, és a települési pénzügyek feletti szigorú ellenőrzés sem 1918 után kezdődött valójában. Ahhoz pedig, hogy a városi önkormányzatok ettől kezdve elsősorban a román nemzetiesítést szolgáló intézményeket támogassák, nem volt szükség a kölcsönök kínálta befolyásszerzési lehetőségre. A városi könyvekben a pesti bankokkal szemben fennálló, továbbra is rendre feltüntetett adósságok persze még sokáig emlékeztettek arra, hogy a dualista Magyarország gazdasági tere és gazdasági joga egykor kiterjedt ezekre a településekre is.

COMMUNAL DEBTS AND THE CHANGE OF SOVEREIGNTY IN THE BANAT AND SÄTMÄR REGIONS

By Gábor Egry – Anikó Borbála Izsák

SUMMARY

Communal debts and their licensing represented an important intersection of the private sphere, local-communal, and central administrations in post-1867 Hungary. An ever-growing range of tasks delegated by the state, the necessity to invest in city development and schools, health care, social assistance, to establish the conditions of economic growth, all demanded financial commitment from city governments. New loans were taken from banks in Budapest and upon approval from higher organs, ultimately the Ministry of Interior, creating another tie to the central state. The liquidation of these debts after 1918 was meant to resolve an issue inherited from Hungary. While seemingly an opportunity for the new Romania to strengthen its control over territories populated by ethnic minorities, the process was anything but simple and localities were mainly left on their own, in a sense recreating the situation before 1918.